

Ekmelüddîn Bâbertî'nin Hadis Şerhçiliği *

Muhammet BEYLER **

Özet

Klasik hadis şerh edebiyatının örneklerinin verildiği dönemde yaşamış hadis şârihlerinden biri olan Bâbertî, İslâmî ilimlerin birçok dalında eser vermiş ünlü bir Hanefî fakihidir. Bu makalede onun hadis şerhi alanındaki yegâne çalışması Ebü'l-Fezâil es-Sâgânî'nin *Meşâriku'l-envâr* isimli meşhur hadis kitabı üzerine kaleme aldığı ve henüz yayınlanmamış olan *Tuhfetü'l-ibrâr* isimli eserinden hareketle onun hadis şerhçiliği incelenmektedir. Önce esas kitap ile şerh hakkında bilgi verilmiş ardından Bâbertî'nin takip ettiği şerh metodu tespit edilmeye çalışılmış son olarak da Bâbertî ve *Tuhfetü'l-ibrâr*'ın hadis ilmindeki yeri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ekmelüddîn, Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, şerh, hadis şerhçiliği.

Akmaluddîn Bâbartî as a Hadîth Commentator

Abstract

Bâbartî, one of the commentators from the most prolific period of classical hadîth commentaries, is a well-known Hanafî jurist who has works on various branches of Islamic sciences. In this article, he is studied as a hadîth commentator based on his only hadîth commentary *Tuhfatu'l-ibrâr*, which written on on Ebu al-Fadâil as-Sâgânî's *Mashâriku'l-anwâr* and has not been published yet. At first, the book and commentary is reviewed, and then the method Bâbartî followed in his hadîth commentary is tried to be established. Lastly, the position of Bâbartî and his *Tuhfatu'l-ibrâr* in hadîth science is analysed.

Key words: Akmaluddîn, **Bâbartî**, *Tuhfatu'l-ibrâr*, commentary, hadîth commentary.

* Bu makale daha önce “Bâbertî'nin *Tuhfetü'l-ibrâr fi Şerhi Meşâriki'l-Envâr* İsimli Eserindeki Hadis Şerh Metodu” başlığıyla tarafımızca sunulan sekiz sayfalık tebliğin (*Ekmelüddîn Bâbertî'yi Keşif Yolunda I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu 28-30 Mayıs 2010 [I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu]*, Erzurum 2014, s. 177-184) geliştirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr. Yalova Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Hadis Anabilimdalı, muhammedbeyler@hotmail.com.

Giriş

Hadis şerhi dinimizin iki temel kaynağından biri olan Sünnetin doğru, dengeli ve sağlıklı bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması yanında meselelerin ele alınıp görüşlerin tartışıldığı, bazen hükümler çıkarılıp ilkelere ulaşıldığı bir telif türüdür. Bu yönüyle hadis şerhi bir taraftan önceki ilmî mirasın aktarılmasına diğer taraftan da ilmin yeniden üretilmesine imkân veren bir karaktere sahiptir. Hz. Peygamber'le buluşma arzusunun tezahürü olan bu edebiyat aynı zamanda Müslümanlarca üretilen ilim, fikir ve kültürü o medeniyetin kurucusu olan Hz. Peygamber'in buyruklarına arz ve irca zeminini oluşturmaktadır. Bu sebeple her dönem canlı kalabilen ve sürekli taze örneklerini veren hadis şerh edebiyatını ve bu edebiyatı oluşturan ilim adamlarının metotlarını çözümleyen akademik çalışmaların yapılması önem arz etmektedir.

Makalemize konu olan Ekmelüddîn Bâbertî (ö. 786/1384), klasik şerh edebiyatının örneklerinin verildiği dönemde yaşamış ünlü bir Hanefî fakihidir. Burada Bâbertî'nin hadis şerhi alanındaki yegâne çalışması Ebü'l-Fezâil es-Sâgânî'nin *Meşâriku'l-envâr* isimli meşhur hadis kitabı üzerine kaleme aldığı ve henüz yayınlanmamış bulunan *Tuhfetü'l-ibrâr* isimli şerhinin yazma nüshasından hareketle onun hadis şerhçiliği incelenecektir. Ancak Bâbertî'nin hadis şerhçiliğine geçmeden önce konunun anlaşılmasına yardımcı olması bakımından şerhin üzerine yazıldığı metni kısaca tanıtmak faydalı olacaktır.

I. Sâgânî'nin *Meşâriku'l-Envâr* İsimli Eseri

Lügat, dil, fıkıh ve hadis âlimi Ebü'l-Fezâil Radıyyüddîn (Radî) Hasen b. Muhammed b. Hasen es-Sâgânî'ye¹ ait olan bu eserin tam adı

1 Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Udebâ: İrşâdu'l-erib ilâ ma'rifeti'l-edîb* (nşr. İhsân Abbâs), Beyrut, 1414/1993, III, 1015; Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (nşr. Şu'ayb el-Arnâvûd v.dğr.), Beyrut 1405/1985, XXIII, 282-284; Safedî, Ebu's-Safâ Salâhüddîn Halîl, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (nşr. Ahmed el-Arnâvûd ve Türkî Mustafâ), Beyrut 1420/2000, XII, 150-152; Hasenî, Abdülhay b. Fahreddîn et-Tâlibî, *Nühzetü'l-havâtir ve Behcetü'l-Mesâmi'* ve'n-Nevâzir, Beyrut 1420/1999, I, 91-93; Zirikli, Hayruddîn b. Mahmûd, *el-A'lâm : kâmusu terâcimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ'*, Beyrut 2002, II, 214; Daudî, Halid Zaferullah, *Pakistan ve Hindistan'da Şâh Velîyyullah ed-Dihlevî'den Günümüze Kadar Hadis Çalışmaları*, İstanbul 1995, s. 54; Mehmet Görmez, "Sâgânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2008, XXXV, 487-489; Mehmet Eren, *Radıyyüddîn es-Sâgânî (ö. 650/1252) ve Buhârî'nin Hocalarına Dair Kitabı*, Konya 2010, s. 22-38; Suat Koca, "İbn Melek'in Mebâriku'l-Ezhâr Şerhu Meşâriki'l-Envâr'ındaki Şerh Yöntemi ve Eserin Hadis Şerh Literatüründeki Yeri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD)*, 2012, cilt: LIII, sayı: 1, s. 1-33.

Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye min sihâhi'l-ahbâri'l-Mustafaviyye'dir². Müellif, daha önce *Misbâhu'd-dücâ min sihâhi hadîsi'l-Mustafâ ve eş-Şemsü'l-münîre mine's-sihâhi'l-me'sûre* adıyla kaleme aldığı eserlerinin yoğun ilgi görmesi üzerine bunlara Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme el-Kudâî'nin (ö. 454/1062) *Müsnedü'ş-Şihâb*'ından ve Ebü'l-Abbâs Şehâbuddîn Ahmed b. Ma'd el-Uklîşî'nin (ö. 550/1155) *en-Necm min kelâmi Seyyidi'l-Arab ve'l-Acem*'inden derlediği bazı sahih hadisleri de ilâve ederek *Meşâriku'l-envâr*'ını meydana getirmiştir. "Sahih hadisleri hafif hacimli bir eserde toplamak" amacıyla³ kaleme alınan eser, daha ziyade kısa ve ezberlenmesi kolay olan ayrıca müellifin sahih kabul ettiği yaklaşık 2250⁴ hadisten oluşmaktadır. Rivayetlerin çoğunun *Sahihayn*'de yer aldığı ve senetlerin hazfedilerek verildiği bu eserde hadislerin kaynağı harflerle gösterilmiş, Buhârî ve Müslim'in ittifakla rivayet ettikleri için "ق", sadece Buhârî'nin rivayet ettikleri için "خ", yalnız Müslim'in rivayet ettikleri için "م" kısaltması kullanılmıştır.

Sâgânî, hadislerin tertibinde daha ziyade gramerle ilgili bazı kelimeleri esas almış ve bu kelimelerle başlayan hadisleri 12 bab ve bu bablar altında ihtiyaca göre açtığı fasıllarda toplamıştır: 1- مَنْ. 2- إِنَّ. 3- لَا. 4- إِذْ. 5- بَيْنَا وَبَيْنَا، لَعْنُ اللَّهِ، لَوْ، لَوْلَا، إِنَّ، خَيْرٌ، أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ، كَلٌّ، قَدْ، لَقَدْ لَيْسَ، نَعْمَ وَ- 6- مَا، يَا- 7- Elif lamli kelimeler ve عَى gibi on beş ayrı kelime. 8- Sayı, yemin, muzârî fiiller. 9- Mâzî fiiller، هل، emir fiili. 10- İbtidâ lâmi ve bir başlık altında toplanamayan diğer kelimeler. 11- Kudsî hadisler. 12- Özlü dualar. Müellif, bu bab ve fasıllara giren hadisleri kendi içerisinde alfabetik olarak sıralamıştır. Eserin böyle bir düzenlemeyle kaleme alınması, Arapça öğreniminin ilk basamaklarından itibaren öğrencilerin hadislerle karşılaş-

2 Bazı kaynaklarda eserin adı *Meşâriku'l-envâr fi'l-cem'i beyne's-Sahihayn* şeklinde geçmekte (bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 282) ve eser el-Cem'u beyne's-Sahihayn el-Buhârî ve Müslim adıyla yayımlanmış bulunmaktadır (nşr. Eşref b. Abdülmaksûd b. Abdurrahîm, Beyrut 1409/1989). Fakat gerek söz konusu eserin *Sahihayn* hadisleri üzerine bir cem çalışması olmaması gerekse de bizzat müellifi Sâgânî'nin "eserime '*Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye min sihâhi'l-ahbâri'l-Mustafaviyye*' adını verdim" şeklindeki açık ifadesi (bkz. *Meşâriku'l-envâr*, [Bâbertî'nin *Tuhfetü'l-ebâr*'ının içinde], Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih-987, vr. 7b; İbn Melek, Abdüllatif b. Abdülaziz, *Mebâriku'l-ehzâr şerhu Meşâriki'l-envâr* [nşr. Eşref b. Abdülmaksûd], Beyrut 1415/1995, I, 33) adı geçen isimlendirmenin doğru olmadığını göstermektedir.

3 Sâgânî, *Meşâriku'l-envâr*, vr. 7a.

4 *Meşârik* şarihlerinden el-Kâzerûnî bu sayıyı 2246 olarak verirken (bkz. Katib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-funûn*, Beyrut 1410/1990, II, 1688), *Mebâriku'l-ehzâr* naşiri Eşref b. Abdülmaksûd son hadisi 2267 şeklinde numaralandırmıştır (bkz. İbn Melek, III, 415).

masına, hadisleri nahivde örnek olarak kullanılmasına vesile olmuş, kitap daha çok Arap olmayan toplumların ilgisini çekmiş ve sünnetin topluma yön verici fonksiyonuna büyük katkı sağlamıştır.⁵

Meşâriku'l-envâr, yazıldığı dönemden itibaren büyük ilgi görmüş, çok sayıda istinsah edilmiş, üzerine pek çok şerh, hâşiye ve ihtisar çalışması yapılmıştır. Başta Osmanlı medreseleri olmak üzere, İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde ders kitabı olarak okutulmuş olan bu eser erken dönemlerde yayınlanmış, Türkçe ve Urduca gibi diğer dillere tercüme edilmiştir⁶. Katip Çelebi (ö. 1067/1657) çoğu şerh olmak üzere *Meşârik* üzerine yapılan yirmiden fazla çalışmanın adını vermektedir. Afîfüddîn Muhammed b. Mes'ud el-Kâzerûnî'nin (ö. 758/1354) *Metâliu'l-envâri'l-Mustafaviyye fi şerhi Meşâriki'l-envâr*'ı, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîruzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *Şevâriku'l-esrâri'l-aliyye fi şerhi Meşâriki'l-envâr'in-nebeviyye*'si ve Osmanlı âlimlerinden Hayreddîn Hızır b. Ömer Atufî'nin (ö. 948/1432) *Keşfü'l-Meşârik*'i tanınmış şerhlerden olmakla birlikte *Meşârik* şerhlerinin en meşhuru şüphesiz İzzeddin Abdülatîf b. Abdülazîz İbn Melek'in (ö. 821/1418'den sonra) *Mebâriku'l-ezhâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr* isimli eseridir.⁷ Ayrıca İbn Kemal Paşa (ö. 940/1534), Vecîhuddin Ömer b. Abdülmuhsin el-Erzincânî (ö. ?), İbnü's-Sâiğ ez-Zümürüdü (ö. 776/1374), Şeyhzade Muhyiddin Mehmed (ö. 951/1544) gibi pek çok âlimin de *Meşârik* üzerine şerhleri bulunmaktadır⁸.

II. Babertî Ve *Tuhfetü'l-Ebrâr* İsimli Eseri

Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed, 710'dan (1310) sonra ve tercih edilen görüşe göre Bayburt'ta dünyaya geldi.⁹ Bayburt'a (bazı kaynaklarda Bağdat'a yakın bir köy olan Bâbirt'e) nisbetle Bâbertî,

5 İbrahim Hatiboğlu, "Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye", *DİA.*, Ankara 2004, IXXX, 361-362.

6 Bkz. Hatiboğlu "Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye", *DİA.*, IXXX, 361-362.

7 Habeşi, Abdullah Muhammed, *Câmiu'ş-şurûh ve'l-havâsî*, Abudabi 1425/2004, III, 1705-1711.

8 Bkz. Katip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1688-1690; Habeşi, *Câmiu'ş-şurûh*, III, 1705-1711.

9 Babası ile dedesinin isimleri, Bâbertî'nin doğum tarihi ve yeri ile ilgili ihtilaflar için bkz. Asse, Münâ Abdülhakîm, *Dirâsetü ve tahkîku cuz'in min mahtûatı Tuhfetü'l-ibrâr min varaka (1-65) li'l-Bâbertî* (doktora tezi, 2002), *Câmiatu Dimaşk*, s. 13-14; Asri Çubukçu, "Ekmelüddîn Bâbertî, Hayatı ve Eserleri", *I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu*, s. 15; Yusuf Alemdar, "Yaşadığı ve Yetiştirdiği Çevreyi Yansıtan Bir Âlim Portresi: Ekmelüddîn Bâbertî (710/1310'den Sonra-786/1384)", *I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu*, s. 61-62; Kadir Recep Muhammed, *Bayburtlu Bir Âlim Ekmelüddîn Bâbertî ve Kelâm İlmindeki Yeri*, Bayburt 2015, s. 15-17.

Anadolu'ya nisbetle Rûmî, Mısır'da vefat etmiş olması sebebiyle de Mısır nisbeleriyle anılmaktadır.

Tahsil hayatına erken bir yaşta Anadolu'da başlayan Bâbertî daha sonra Halep'e, ardından da Kahire'ye gitti. Orada Ebû Hayyân el-Endelûsî'den (ö. 745/1344) nahiv ve dil, Şemsüddîn el-İsfehânî'den (ö. 749/1348) usûl, Kıvâmüddîn el-Kâkî'den (ö. 749/1348) Hanefî fihkî, Zeynüddîn b. Abdülhâdî el-Makdisî (ö. 779/1378) ile Yusuf ed-Dilâsî'den (ö.?) hadis okudu. Fıkıh ilminde hocası Kâkî kanalıyla Ebû Yûsuf'a (ö. 182/798) kadar uzanan bir silsile içinde yer almaktadır.

Fıkıh alanında kazandığı şöhret yanında kelâm ile Arap dili ve belagati ilimlerindeki uzmanlığı ile tanınan Bâbertî'nin hadis rivayet ettiği bilinmemektedir.¹⁰ Hanefî-Mâtürîdî çizgisini sıkı sıkıya takip eden Bâbertî aynı zamanda bu çizgiyi hararetle savunmaktan da geri durmamıştır. Aralarında Seyyid Şerîf el-Cürçânî (ö. 816/1413), Molla Fenârî (ö. 834/1431) ve Bedreddîn Simâvî'nin (ö. 823/1420) de bulunduğu birçok talebe kendisinden istifade etmiştir.

Dönemin yöneticilerinden büyük saygı gören Bâbertî kendisine defalarca yaptıkları kadılık tekliflerini reddetmesine rağmen onlarla iyi ilişkilerini devam ettirmiştir. Emîr Şeyhûn (ö. 758/1357) tarafından yaptırılan Şeyhûniyye Hankâhı'nın meşihatlığına getirilmiş ve ömrünün sonuna kadar burada öğretim faaliyetleriyle meşgul olmuştur. 19 Ramazan 786 (4 Kasım 1384) tarihinde vefat eden Ekmelüddîn'in cenazesine Memlûk sultanı Zâhir Berkûk da katılmış ve naşı görev yaptığı hankâha defnedilmiştir.¹¹

10 İbn Hacer, Şihûbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, *İnbâu'l-gumr bi ebdâni'l-umr* (nşr. Muhammed Abdülmuîd Hân), Beyrut 1406/1986, II, 180.

11 Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 307; İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl, Zeynüddîn Kâsım, *Tâcü'l-terâcîm* (nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, Dımaşk 1413/1992, 276-277; İbn Hacer, *İnbâu'l-gumr bi ebdâni'l-umr*, II, 179-181; a.mlf., *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmîne* (nşr. Muhammed Abdülmuîd Hân), Haydarâbâd 1392/1972, s. I, 6; İbn Tagrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâleddîn Yûsuf b. Tagrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, Kahire 1929, XI, 302-303; Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, Hüsnu'l-muhâzara fî târîhi Mısır ve'l-Kâhire (nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm), Mısır 1387/1967, I, 471; a.mlf., *Bugyetü'l-vuât fî tabakâti'l-lügaviyyîn ve'n-nühât* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm), y.y. 1399/1979 (Dâru'l-Fikr), I, 179-180; İbnü'l-İmad, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed, *Şezerâtü'z-zehab fî ahbâri men zehab* (nşr. Abdülkadir el-Arnâvûd, Muhmüdd el-Arnâvûd), Dımaşk 1406/1986, s. VIII, 504-505; Leknevî, Ebu'l-hasenât Muhammed Abdülhay, b. Muhammed, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcîmi'l-hanefiyye*, Kahire ts. (Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî), s. 195-197; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, I, 221-222;

Akaid-kelâm, tefsir, usûl-i fıkıh, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı ve terâ-cim gibi değişik ilim dallarında kırkı aşkın eser veren Bâbertî'nin hadis alanında bilinen tek çalışması *Tuhfetü'l-ibrâr* isimli eseridir¹². Hadis şerhi olarak kaleme alınan bu yegâne eser, kendisinin hadislerle ilgili açıklamalarını toplu ve sistematik bir halde görme imkânı sağlaması bakımından Bâbertî'nin hadis şerhçiliğinin en sağlıklı şekilde izlenebileceği eser olma özelliği taşımaktadır. Diğer eserlerinde zaman zaman rastlanan hadisle ilgili kimi açıklamalar ise onun hadis şerhçiliğini bir bütün ve sistematik olarak yansıtmaktan uzak bir mahiyet arz etmektedir.

Gerek makalede esas alınan yazma¹³, gerekse diğer bazı yazmalar yanında biyografisine yer veren pek çok eserde¹⁴ Babertî'nin bu eserinin adı *Şerhu'l-Meşârik* veya *Şerhu Meşâriki'l-envâr* şeklinde verilmekle birlikte Katib Çelebi ve diğer bazı biyografi yazarları bu eseri *Tuhfetü'l-ibrâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr* adıyla zikretmişlerdir¹⁵. Ayrıca kütüphanelerin yazma listelerinde de bu eserin isminin genellikle *Tuhfetü'l-ibrâr* şeklinde kaydedildiği görülmektedir¹⁶. Muhtemelen başka pek çok eserde olduğu gibi bu eserin de ismi uzun görüldüğü için kısaltmaya gidilerek *Şerhu*

Ziriklî, *A'lâm*, VII, 42; Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifîn*, Beyrut ts., (Dâru l-hyâit-turâsi'l-Arabî), XI, 298-299; Nüveyhiz, Âdil, *Mu'cemü'l-müfessirin min sadri'l-İslâm hatta'l-asri'l-hâzir*, Beyrut 1409/1988, II, 617; Arif Aytekin, "Bâbertî", *DİA*; İstanbul 1991, IV, 377-378; Asse, *Dirâse*, s. 13-22; *Ekmelüddîn Bâbertî'yi Keşif Yolunda I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu 28-30 Mayıs 2010*, Erzurum 2014; Muhammed, *Ekmelüddîn Bâbertî ve Kelâm İlmindeki Yeri*, s. 15-18.

12 *Muhtasarü'l-hikmeti'n-nebeviyye* isimli kitabının Bâbertî'nin hadis alanında yazdığı eserler içerisinde sayılması (bkz. Alemdar, "Yaşadığı Çağı ve Yetiştirdiği Çevreyi Yansıtan Bir Âlim Portresi: Ekmelüddîn Bâbertî (710/1310'den Sonra-786/1384)", *I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu*, s. 68) kitabın isminin çağrıştırdığı bir zühul olmalıdır. Zira bu eser, müellifin Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhu'l-ekber* isimli risalesindeki meseleleri açıklamak amacıyla ve akli değil nakli esas alarak telif ettiği *el-Hikmetü'n-nebeviyye* adlı kitabın sonradan bizzat müellifi tarafından ihtisar edilmesiyle oluşmuş bir kelim eseridir (Geniş bilgi için bkz. Muhammed, *Ekmelüddîn Bâbertî ve Kelâm İlmindeki Yeri*, s. 19-20).

Ayrıca *el-Fihrisü's-şâmil li't-türasi'l-Arabiyyi'l-İslâmiyyi'l-mahût: el-hadisü'n-nebeviyyi's-şerif ve ulumu ve ricaluhu* isimli çalışmada (Amman 1991/1411, I/568), Bâbertî adına kayıtlı olan *Feyzu'l-bârî fi şerhi Sahîh-i Müslim ve'l-Buhârî* adlı esere Bâbertî'nin hayatı ve eserlerinden bahseden başka herhangi bir kaynağa rastlanmamaktadır (bkz. İbnü'l-Mülakkin, Ebu Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali el-Ensârî, *et-Tavzîh li şerhi'l-Câmii's-sahîh* (nşr. Hâlid er-ribât, Cum'a Fethî), Katar 1429/2008 (muhakkikin girişi), I/132-133.

13 Aşağıda bu yazma hakkında bilgi verilecektir.

14 Mesela bkz. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, IV, 250-251; Ziriklî, *A'lâm*, VII, 42.

15 Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1688; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn* XI, 298.

16 Bkz. *el-Fihrusü's-şâmil I*, 332-334. Ayrıca Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı'nda da (bkz. <http://ktp.isam.org.tr/>) aynı isimle kayıtlıdır.

Meşâriki'l-envâr veya sadece *Şerhu'l-Meşârik* olarak anılmıştır¹⁷.

Babertî'nin bu eseri tam olarak ne zaman yazdığına dair her hangi bir kayda rastlanmamakla birlikte Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanında kayıtlı en eski yazmanın 780/1378 yılında istinsah edildiği¹⁸ göz önüne alındığında eserin müellifin vefatından en az altı yıl önce tamamlandığı anlaşılmaktadır.

Tuhfetü'l-ibrâr'ın çok sayıda nüshası bulunmaktadır. Türkiye'deki yazmalar dikkate alındığında Bâbertî'nin eserleri arasında en fazla yazması bulunan iki eserden biri olan *Tuhfetü'l-ibrâr*¹⁹ için İSAM'ın Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı'nda yapılan tarama neticesinde İstanbul, Bursa ve Burdur'daki değişik kütüphanelerde toplam 42 nüsha olduğu tespit edilmiştir²⁰. Yine gerek İslam âlemi ve gerekse Batıdaki pek çok kütüphanede onun yazmalarına sıkça rastlamak mümkündür²¹.

Makaleye esas alınan nüsha Süleymaniye Kütüphanesi Fatih bölümü 987 numarada *Tuhfetü'l-ibrâr fî Şerhi Meşâriki'l-envâr* adıyla kayıtlıdır. Bu nüsha, Kahire Şeyhûniyye Medresesinde Zekerıyya b. Yusuf el-Kastamûnî (ö.?) tarafından asıl nüshadan istinsah edilmiştir. 3 Rebiyülâhır 781 (18 Temmuz 1379) Pazartesi günü tamamlanmış olan bu nüsha 365 varaktır.

- 17 Ayrıca bizzat Bâbertî'nin *İnâye ale'l-Hidâye* isimli kitabında bu esere “*el-İsrâk şerhu Meşâriki'l-envâr*” adıyla atıfta bulunduğu görülmektedir (Beyrut 1397/1977, X, 94 [Kemâlüdîn İbnü'l-Hümâm'ın *Şerhu Fethi'l-kadîr*'inin içinde]). Müellifin bu eserden başka bir yerde söz etmediğini ve kütüphanelerde yazmalarına rastlanılmadığını ifade eden Münâ Abdülhakîm el-Asse, bunun şerhin ilk şekli olduğu (evvelî) ve Bâbertî'nin bilahare onu gözden geçirerek son şekline *Tuhfetü'l-ibrâr* adını verdiği kanaatine ulaşmıştır (*Dirâse*, s. 30-31, 555).
- 18 Bkz. Amasya Beyazıt İl Halk kütüphanesi, 05 Ba 1252 numaralı yazma. Bu bilgiyi bizimle paylaşan Abdurrahman Akkuş'a teşekkür ederiz.
- 19 Diğeri de *el-İnâye fî şerhi'l-Hidâye* isimli eseridir. Daha geniş bilgi için bkz. Alemdar, “Yaşadığı ve Yetiştirdiği Çevreyi Yansıtan Bir Âlim Portresi: Ekmelüddîn Bâbertî”, *I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu*, s. 62-63.
- 20 Nüshaların il ve kütüphanelere dağılımı şöyledir: İstanbul'da Beyazıt Devlet Kütüphanesi (Beyazıt: 3; Velîyyüddîn Efendi: 4), Süleymaniye Kütüphanesi (Aşir Efendi: 1; Ayasofya: 2; Fatih: 7; Hacı Beşir Ağa: 1; Hamidiye: 2; Hekimoğlu: 2; Kadızade Mehmed: 1; Karaçelebizade: 1; Mahmud Paşa: 3; Reşid Efendi: 1; Şehid Ali Paşa: 1; Yeni Cami: 1; Yazma Bağışlar: 1), Nuruosmaniye Kütüphanesi (4) Rağıp Paşa Kütüphanesi (1), Köprülü Kütüphanesi (Fazıl Ahmed Paşa: 2), Topkapı Sarayı Kütüphanesi (Ahmed III. Kit.: 1), Kayseri'de Raşid Efendi Kütüphanesi (1) Bursa'da Bölge Kütüphanesi (Ulucami: 1) ve Burdur'da İl Halk Kütüphanesi (1). Erişim: <http://ktp.isam.org.tr>, (erişim tarihi: 23 Mayıs 2010)
- 21 Bu konuda geniş bilgi için bkz. *el-Fihrusü's-şâmil*, I, 332-334.

Bu ön bilgilerden sonra Bâbertî'nin hadis şerhçiliğine geçilebilir. Onun hadis şerhçiliği *Tuhfetü'l-ibrâr*'daki hadis şerh metodu ile hadis ilmindeki yeri başlıkları altında ele alınacaktır.

III. Bâbertî'nin *Tuhfetü'l-ibrâr*'daki Hadis Şerh Metodu

Bâbertî, kaleme aldığı diğer bazı şerhlerde yaptığı gibi aksine,²² kitabın girişinde ne eseri kaleme alma sebebi, ne takip edeceği yöntem ne de başka herhangi bir şey hakkında bilgi vermiş;²³ besmele, hamdele ve salvele ile yetinmiştir.²⁴ Hatta eski müelliflerin önemsedikleri, eserin amaç ve muhtevası ile ilgili ifadeler kullanarak güzel bir üslupla başlamak anlamına gelen “berâat-ı istihlâl”²⁵ sanatını ihmal ettiği için metin sahibi Sâgânî'yi eleştirmiş,²⁶ fakat bunu kendisi de ihmal etmiştir.²⁷ Bu sebeple onun hadis şerh metodu bizzat eserinin muhtevasından hareketle tespit etmek gerekmektedir.

22 Mesela *el-Akîdeti'l-Tahâviyye* üzerine yazdığı şerhin mukaddimesinde Tahâvî'nin bu eserinin kıymetinden söz edip faydasının çok, ibaresinin acı ve güzel olması sebebiyle insanların bu eseri okuma ve ezberlemeye rağbet ettiklerini belirttiğinden sonra “onun sırlarını açıklayacak, müşküllerini izah edecek ve örtülerini kaldıracak özlü bir şerh yazdım” demiştir (*Şerhu Akîdeti Ehli's-sünne ve'l-cemâa* (nşr. Arif Aytekin), Kuveyt 1989/1409, s. 20). Yine Pezdevî'nin *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*'ü üzerine yazdığı *Takrîr* isimli şerhinde Kutbuddîn Mahmûd b. Mes'ûd eş-Şîrâzî ve hocası Şemsüddin Ebu's-Senâ Mahmûd b. Abdurrahman el-İsfehânî nin ikmaline muvaffak olamadıkları şerh çalışmalarını tamamlamak, en azından öncekilerin emekleriyle kendi birikimini birleştirmek için bu işe giriştiğini ifade eden Bâbertî, yöntemini kısaca şöyle ifade etmiştir: Kısa sürede bitirmeyi planladığım bu eserde, özet geçilen yerlerin esas mânâyı ihlal etmeyeceği muhtasar bir şerh yazmayı hedefledim. Benim şerhim, Pezdevî'nin kitabının gizli taraflarını açığa çıkaracak, kapalı olan ifadelerini açıklığa kavuşturacak, sırlarının aşikâr olmasına yardımcı olacak, delillerini gösterecek, önemli nüktelerinin altını çizerek, incilerini gerdana dizecek (dağınık bilgilerini toparlayacak)tır. Usandırıp biktırmamak için kitabımı fazla uzun tutmadım ve Pezdevî'nin planını aşmadım. Yapılan itirazlardan cevaplanması gerekenlerden başkasına yer vermedim. Uzun tartışma ve polemik gerektiren hususlardan da kaçındım. (*et-Takrîr li usûli'l-Pezdevî* [nşr. Abdüsselam Subhî Hâmid], Kuveyt 2005, I, 77; krş. Abdullah Karaman, “Ekmelüddîn el-Bâbertî'nin Fıkıh Usulündeki Yeri ve Usûle Dair İki Eseri: *et-Takrîr* ve *er-Rüdûd ve'n-nukûd*”, *I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu*, s. 245).

23 Bâbertî'nin bu şerhi kaleme alırken Sâgânî gibi eserini hadislerinin nahiv konularına göre tertip edilmesi sebebiyle nahiv kurallarının öğretiminde örnek olarak kullanılmak suretiyle Arapça öğretiminin kolaylaştırılmasını amaçladığı iddiası (H. Tevfik Marulcu – Hülya Altunya, “Bâbertî'nin Ruh, Kalp, Nefs, Akıl ve Sırr Hakkındaki Görüşlerine İlişkin Bir Risale: Tanıtım, Tahkik ve Çeviri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SDÜİFD)*, 2009/2, sayı: 23, s. 139-154) kanaatimizce delillendirmeye muhtaç bir iddiadır.

24 Bkz. Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, Fatih-987, vr. 1b.

25 Bkz. Cürçânî, Ebü'l-Hasen Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed, *Ta'rîfât*, y.y., ts., s. 45; Kefevî, Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî, *Külliyât* (nşr. Adnân Derviş, Muhammed el-Misrî), Beyrut 1413-1993, s. 244; Hacımüftüoğlu, Nasrullah, “Berâat-ı istihlâl”, *DİA*, İstanbul 1992, IV, 470.

26 Bkz. Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 3b.

27 Bkz. Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 1a.

Babertî hadisleri şerh ederken genellikle önce kelime tahlilleriyle başlamakta varsa sebab-i vürûdunu ve gerek duyarsa hadisin genel anlamını vermektedir. Bundan sonra gramer tahlilleri üzerinde durmakta, varsa müşkülleri giderip hadisin İslamî ilimlerin değişik alanlarıyla irtibatını kurmakta ve hadisten çıkarılan hüküm ile sonuçlara işaret etmektedir.

Özetle verdiğimiz onun bu hadis şerh metodunu şu başlıklar halinde ele alıp açıklamak mümkündür:

A. Kelime Tahlilleri

Kelime tahlili Babertî'nin en çok üzerinde durduğu konulardandır. Tahlile kelimelerin okunuşunu tespitle başlayan şârih, sahâbî râviler ile hadiste geçen şahıs ve yer isimleri dâhil olmak üzere hadiste geçen müşkil kelimelerin zaptını yapıp açıklamalarda bulunur. Böylece bir taraftan okuyucuyu kelimeleri yanlış okumaktan ve dolayısıyla yanlış anlamaktan korurken diğer taraftan hadisin farklı okuyuş şekillerine göre alacağı farklı anlamlara da dikkati çekmiş olur. Mesela

"سُمْرَةَ بن جندب والمغيرة بن شعبة رضي الله عنهما: مَنْ حَدَّثَ عَنِي بِحَدِيثِ

hadisiyle²⁸ ilgili olarak: وهو يرى أنه كَذِبٌ فهو أحد الكاذبين"

:: جندب : "Sîn" in fethası, "mîm" in zammesi ve "râ" nın fethasıyla; "Dal" in zammesiyle ve fethasıyla okunur. بَرَى kelimesinde ise "yâ" nın fethalı da zammeli de okunması câizdir. Zammeli okunduğunda "zannetmek", fethalı okunduğunda ise "bilmek" anlamına gelir... örneğinde olduğu gibi zammeli olduğunda vehme kapılmak ve hayal kurmak anlamlarında kullanıldığı ve benzer bir anlamın burada da kastedildiği de söylenmiştir. Fakat bu tartışılır. Zira birinin sadece vehim ve hayalle hadis rivayetini terketmesi câiz değildir. Doğru olanı, bilmek anlamında fethalı okunmasıdır. Bu takdirde o sözü aktaran kişi yalancılardan biri olur. Çünkü yalan olduğunu bilerek hadisi aktarmaktadır. Böylece yalancıya yalan söyleme konusunda yardım etmiş olur ve günaha ona ortak olur. Zannın vehim ve tahayyül anlamında olmadığı şeklinde bir cevap da verilmiştir."²⁹

28 Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim* (nşr. M. Fuad Abdülbâkî), Beyrut ts., Mukaddime, I, 7.

29 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vt. 17a.

Kelime tahlillerine garîb ve önemli lafızların anlamlarını açıklamakla devam eden Bâbertî, metinde geçen şahıs, kabile ve yer isimleri hakkında bilgi aktarmış hemen her hadiste izahına ihtiyaç duyulan kelimelerin lügat ve istilahî mânalarını vermiş, zaman zaman tarihî süreç içerisinde geçirdikleri anlam değişikliklerine dikkat çekmiş, hadis içerisinde kazandıkları özel bir anlam varsa bunu belirtmiş, birden fazla anlam taşıyabilen kelimelerin muhtemel anlamlarını verdikten sonra da hadisi bu anlamlara göre değişik şekillerde açıklama yoluna gitmiştir. Mesela kitabın birinci hadisi olan ve Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edilen “Her kim Allah’a ve O’nun Resûlü’ne iman eder de namaz kılar ve Ramazan’da oruç tutarsa, onu cennete koymak Allah üzerine (sanki) bir hak olur. O kimse ister Allah yolunda hicret etsin, isterse içinde doğduğu toprağında (evinde) otursun.”³⁰ hadisinin şerhinde iman, salât ve savm kelimelerinin lügat ve istilah anlamlarını verdikten sonra şöyle demektedir:

Hicret esasen bitiştirmek ve birlikte olmak anlamındaki هجر kökünden gelmektedir. Sonra bir yerden başka bir yere göç edip birincisini ikincisi için terketmek anlamı yaygınlık kazanmıştır... Hicret iki türlüdür: Biri Mekke’den Medine’ye olan hicret, diğeri de bedevilerin hicret edip müslümanlarla birlikte savaştıktan sonra yurtlarına dönmeleridir ki, bu birincisinden daha düşük mertebededir.

Hadiste geçen السبيل kelimesi aslında yol demektir... Bunun bilinen (müteâref) anlamı cihaddır. Hadiste kastedilen anlamı ise, dâru’l-küfürden dâru’l-islâma hicret etmektir ki, hadisin devamındaki “...isterse içinde doğduğu toprağında (evinde) otursun” ifadesi buna işaret etmektedir³¹

B. Sebeb-i Vürûd Açıklaması

Şerhettiği hadisin varsa sebeb-i vürûdunu açıklamak Sâgânî gibi Bâbertî’nin de önem verdiği konulardandır. Ele aldığı hadis belli bir sebep, vesile veya durum dolayısıyla söylenmişse veya zamanı ve mekânı biliniyorsa yahut hadisin veya kıssanın devamı varsa bunu bazen kendi ifadeleriyle³² çoğunlukla da ilgili rivayeti aynen zikretmek suretiyle açık-

30 Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu’s-sahîh* (nşr. Muhibbiddîn el-Hatîb, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kusayy Muhibbiddîn el-Hatîb), Kahire 1400, Tevhîd, 22 (h.nr. 7423)

31 Bâbertî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, vr. 8a-b. Konuyla ilgili diğer bazı misaller için bkz. vr. 8b, 25a, 33b, 35b.

32 Bâbertî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, vr. 57b.

lamıştır.³³ Mesela “Yavaş ol ey Âişe, yumuşak huylu olmalısın. Sert ve kötü konuşmaktan sakın.”³⁴ hadisinin şerhinde şöyle demiştir:

Allah Resûlü bu sözü ona Yahudi birine “ölüm ve lânet senin üzerine olsun” dediğinde söylemiştir.³⁵

Gerekli gördüğünde Bâbertî “ma‘na’l-hadîs” diyerek hadisin genel anlamını vermektedir. Böylece sebab-i vürûd ile garîb ve önemli kelimeleri açıklayıp hadisin anlaşılması için gerekli ön hazırlığı yaptıktan sonra, parçaları bir araya getirerek okuyucuya hadisin mânasını toplu halde görme imkânı sunmaktadır. Mesela

"إِنَّ الْأَكْثَرِينَ هُمْ الْأَقْلُونَ إِلَّا مَنْ قَالَ بِالْمَالِ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا"³⁶ hadisinin şerhinde daha iyi anlaşılması için hadisin tamamını verdikten sonra:

Hadisin mânası şudur: Malı çok olanlar, sevabı en az olacaklardır. Ancak malını Allah’ın rızasını kazanmak için sağa, sola, öne ve arkaya dağıtanlar müstesna.³⁷

Buraya kadar yaptıklarıyla hadisin şerhini belli bir aşamaya getirmiş olan Bâbertî, bundan sonra hadisteki kimi kelime ve cümlelerin izahı ve gramer tahlilleri ile hadisin İslâmî ilimlerle ilgili yönlerini açıklamaya koyulmaktadır. Böylece hadisin anlamını genel hatlarıyla ele aldıktan sonra artık detaya girmekte ve hadisi daha derinlemesine incelemektedir.

C. Gramer Tahlilleri

Gramer tahlilleri Bâbertî’nin *Tuhfetü’l-ibrâr*’ında önemli bir yer tutmaktadır. Kelimelerin yapıları, müfret ve cemilik durumları, vezinleri ve babları gibi sarf ilmiyle ilgili açıklamalar yanında kelimelerin cümle içerisindeki konumları ve irabları gibi nahiv ilmiyle ilgili değerlendirmeler ile kelime ve cümlelerde geçen istiare, mecaz, kinaye yanında kullanılan üslûp gibi belâgatle ilgili hususlar ve bunların hadisin anlamına etkileri ve yansımaları da incelenmektedir:

33 Bâbertî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, vr. 30b.

34 Buhari, Edeb, 38 (h.nr. 6030).

35 Bâbertî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, vr. 259b.

36 Buhârî, İstikrâz, 3 (h.nr. 2388); Müslim, Zekât, 32 (h.nr. 94)

37 Bâbertî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, vr. 40b.

"من استمع إلى حديث قوم وهم له كارهون..." ifadesindeki vâv, hâl için olup zilhâl استمع filinin failidir. Bu durumu mümkün kılan da له zamirini içeriyor olmasıdır. وهم له كارهون cümlesi قوم 'ın sıfatı da olabilir. Bu durumda vâv, sıfatın mevsufuna bağlılığını pekiştirmek için zikredilmiş olur. Buna göre "yadırgama onlar için her hâlükârda gerçekleşmektedir" anlamı çıkar. Benzeri bir durum "ويقولون سبعة وثامنهم كآبهم"³⁸ âyetinde söz konusudur.

Arap dilinde الانك kelimesi dışında bu vezinde (ef'ul) gelen başka müfred bir kelime yoktur. Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) ائنتد kelimesi dışında "ef'ul" vezninde cemi kalıbı haricinde başka bir kelime bulamadığı aktarılmaktadır. الانك kelimesinin "ef'ul" değil "fâul" vezninde olmasının ihtimal dahilinde bulunduğu da söylenmektedir. Bu da aynı şekilde şâzır.³⁹

(Hadiste geçen) "Namaz kılanlar", müminlerdir. Müminin namaz kılan kişi olarak tabir edilmesi, namazın onun en kıymetli ameli ve olmazsa olmazlarından olduğu içindir. Şu halde bu kinayedir.⁴⁰

"Cennetin kapıları kılıçların gölgeleri altındadır"⁴¹ hadisinin açıklanmasında da şöyle demektedir:

Hadisteki "gölgelerinin altında" ifadesi, savaşta düşmana olan yakınlıktan kinayedir. Kılıçlar o derece yükselir ki, gölgesi onun üzerine düşer, demektir. Hadiste cennet denilmeyip "cennetin kapıları" denilmiştir. Çünkü cihadın cennetin yolu olduğu anlatılmak istenmiştir. Bu ifade maksadı daha güçlü bir şekilde vurgulamaktadır.⁴²

"Şüphesiz Allah sizin için üç şeyden razı olur, üç şeyden de hoşlanmaz..."⁴³ hadisinin şerhinde şunları kaydetmektedir:

(Hadiste geçen) Rıza, özel istektir. Bundan emir kastedilmiş olabilir. (Buna göre) Allah size üç şeyi emreder, demektir. Zira bir şeyi emretmek, onu istemeyi gerektirir. Üç şeyi istemek de onları emretmeyi gerektirir. Şu halde burada kinaye vardır. Buna göre (hadisteki) hoşlanmamak (kerâhet), sözü geçen üç şeyi yasaklamaktan ibarettir. Hz. Peygamber'in رضى عنكم بثلاثة و كره لكم ثلاثة demeyip (عن yerine) ل harf-i cerrinin kullanması, her ikisinin faydasının bize döneceğine işaret etmek içindir.⁴⁴

38 el-Kehf 18/22.

39 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 11a.

40 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 45a.

41 Müslim, İmâre, 146 (h.nr. 1902). Bâbertî'nin hadiste kullanılan üslûba yönelik geniş bir açıklaması için bkz. Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 41b-42a.

42 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 36a.

43 Müslim, Akdiye, 10 (h.nr. 1715).

44 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 58a.

D. İslâmî İlimlerle Bağlantısını Kurma

Şerhi yapılan hadisin İslâmî ilimlerle bağlantısını kurup o ilimlere bakan yönlerini açıklamak Bâbertî'nin üzerinde en çok durduğu ve yer verdiği konulardandır. Yukarıda açıklanan Arap dili ve edebiyatı dışında onun dinî ilimlerle ilgili izahlarını kelâm, tefsir, tasavvuf, fıkıh ve usulü ile hadis başlıkları altında ele almak mümkündür.

1. Kelâm

Hadislerde geçen kelâmî konuları genel anlamda Ehl-i sünnet, özel olarak da Hanefî-Mâtürîdî çizgisine uygun olarak açıklayan Bâbertî, yeri geldikçe Mu'tezile, Havâric ve Râfıza gibi fırkaların yanında filozofların (hukemâ) görüşlerini tartışarak eleştirmektedir.⁴⁵ Müteşâbihât konusunda selefin yaklaşımını benimseyip te'vile gitmemekte,⁴⁶ kıyamet âlâmetleriyle ilgili rivayetleri zikredip bunları açıklayıcı nakillerde bulunmanın ötesinde pek bir yorum yapmamakta⁴⁷ ve âhiret şartlarının dünya şartlarından farklı olabileceğine dikkat çekmektedir.⁴⁸ Zaman zaman Ehl-i sünnet içerisindeki görüş farklılıklarına değinen Bâbertî,⁴⁹ Eş'arîler'e karşı Mâtürîdîlerin görüşlerini savunmaktadır.⁵⁰ Şu misallerde onun kelâmî yaklaşımını görmek mümkündür:

“Ümmetimden Allah'a hiçbir şeyi şirk koşmadan ölen kimse cennete girer, zina etse de, hırsızlık yapsa da...”⁵¹ hadisini şöyle açıklamaktadır:

45 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 8a, 18a, 25a, 31b, 33a-b, 39a.

46 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 42a. Bâbertî'nin bu yaklaşımı Kadir Recep Muhammed tarafından şöyle yorumlanmaktadır: “Bazı hususlarda Selef düşüncesini benimsemiş olan bir diğer ifadeyle tevakkuf etmenin gerekliliğini savunan Bâbertî, genel olarak kelâmî meseleleri kelâm mantığıyla irdelemiş, bunu yaparken de Hanefî-Mâtürîdî ekolünün telakisini ön plana çıkarmış ve nâdiren de olsa mütekellimin metodundan farklı bir kanaat ileri sürmüştür. Sadece bazı konularda onun Selef yöntemine başvurmuş olması (sebebiyle onun) bütünüyle Selef'in izinden gittiği ve onların mantalitesine sahip olduğunu söyleyemeyiz. Zira o Selef'in metodunu kullanırken her şeyin akılla kavranamayacağı ve çözülemeyeceği hakikatine işaret etmeyi amaçlamıştır. Bu aynı zamanda Sünnî kelâmcıların benimsediği yöntemdir. Dolayısıyla Bâbertî Sünnî kelâm, inanç, ilke ve yöntemine bağlı kalmış ve bunu her eserinde öne çıkarmıştır. *Ekmelüddin Bâbertî ve Kelâm İlmindeki Yeri*, s. 167.

47 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 44a-b.

48 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 159a.

49 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 56b.

50 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 39b-40a, 57a.

51 Buhârî, Cenâiz, (h.nr.1180)

Bu hadiste büyük günah işleyenin imandan çıkmadığına delil vardır. Mu'tezile buna karşı çıkmaktadır. Onlar, tövbe etmediği takdirde imandan çıkmış fakat küfre girmemiştir, cennete de giremez, derler. Yine Havâric de karşı çıkmaktadır. Onlar da, bu kimse küfre girmiştir ve ebedi olarak cehennemde kalacaktır, derler. Mu'tezile cehennemde ebedi kalmayı gerektirmesi konusunda küfürle büyük günahı birbirinden ayırır. Senin de gördüğün gibi söz konusu hadis, onların aleyhine delildir...⁵²

(Hadiste Allah Teâlâ'ya nisbet edilen) "nazar"ın keyfiyeti müteşâbihdir. Allah Teâlâ'nın her şeyi görücü (basîr) olduğuna inanır, keyfiyetiyle meşgul olmayız.⁵³

"Bu suretlerin sahipleri kıyamet günü 'bu yaptıklarınıza can verin, haydi!' diye azap edileceklerdir"⁵⁴ hadisinin açıklamasında şöyle demiştir:

İmkânsız bir şeyle sorumlu tutmayı (teklîf bi'l-muhâl) câiz görenler bu hadisi delil getirmişlerdir. el-Cevâb: Biz bunun imkânsız olduğunu kabul etmiyoruz. Zira İsa (a.s.) için bu (diriltme) bir mucize olarak gerçekleşmiştir. Bir şekilde gerçekleşen, mümkün demektir. Sadece meydana gelmesi olağan üstü bir durumdur. Binaenaleyh bu, Ebû Cehil'in iman etmiş olması gibi imkân dâhilindedir. Biz bunu teslim ediyoruz fakat buradaki hitap sorumluluk yükleme hitabı değil, aciz bırakma hitabıdır. Zira âhiret sorumluluk yükleme yurdu değildir. "(Evet) Âhiret üzerine sevap veya âhiretteki cezanın terettüp ettiği sorumluluk yükleme yurdu değildir, ama bu sorumluluk orada imkânsız (mümteni') da değildir, zira sorumluluğun kendisi azaptır, âhiret mükâfat vermek ve cezalandırmak içindir" denilecek olursa buna şöyle bir cevap verilir: Kelâm ilminde deliliyle sabit olmuştur ki, teklif güzel (hasen), bizâtihi kendisi azap olsa çirkin (kabîh) olurdu.⁵⁵

2. Tefsir

Tuhfetü'l-ibrâr'da kelim kadar yoğun olmasa da tefsirle ilgili açıklamalara da yer verilmektedir. Hadislerde geçen âyetlerin sebep-i nüzûlünü zikreden şârih, hadisleri ilgili âyetlerle açıklamanın⁵⁶ yanında, ele aldığı konularla bağlantılı olarak Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ı başta olmak üzere tefsir kaynaklarından bol miktarda malumat nakletmiştir. Mesela "Her kim hakkı olmadığı halde bir müslümanın malını almak için yemin ederse,

52 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 31b.

53 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 42a.

54 Buhârî, Nikâh, 76 (h.nr. 5181); Müslim, Libâs, 96 (h.nr.2107).

55 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 39b-40a.

56 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 9a.

Allah'ın gazabına uğrayarak huzur-i ilâhîye çıkar.” buyurdu. Sonra Resûlullah (s.a.) bize Allah'ın kitabından bunun doğruluğunu tasdik eden şu âyeti okudu: ‘Şüphesiz, Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir karşılığa değişenler var ya...’⁵⁷ hadisinde geçen âyetin sebab-i nüzûlünü şöyle açıklamıştır:

Eş'as b. Kays bu âyetin kendisi hakkında nâzil olduğunu rivayet etmiştir: Kendisiyle biri arasında bir kuyu yüzünden dava vardı. Davalarını Resûlullah'a (s.a.) arzettiler. “Ya senin şahitlerin ya onun yemini (gerekir)” buyurdular. “Öyleyse/o takdirde?, o aldırış etmeyip yemin eder” dedim. Bunun üzerine Allah Resûlü (s.a.): “Her kim bir şeye yemin eder de o yeminde yalancı olduğu halde onunla bir mal kazanırsa Allah'ın gazabına uğrayarak huzur-i ilâhîye çıkar” buyurdu. Bunun üzerine de o âyet nazil oldu.⁵⁸

“Helal olan şeyler belli, haram olan şeyler bellidir...” hadisinde geçen "فمن أتقى الشبهات فقد استبرأ لدينه وعرضه"

Yani dinine ve namusuna hâlel getirecek şeylerden uzak durmaya çalışmış olur, demektir. Çünkü sîn harfi bazen mübalağa ifade etmek için kullanılabilir. Keşşâf sahibi "وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ"⁵⁹ âyetini açıklarken şöyle demiştir: استعتف fiili عفف' den daha mübalağalıdır. Âdeti daha çok iffetli olmayı istemektedir.^{60, 61}

3. Tasavvuf

Hadislerde geçen bazı konularla ilgili olarak onların akılla kavranmasının mümkün olmadığı, bunların ancak keşif yoluyla idrak edilebileceğini söyleyen⁶² Bâbertî, bizzat kendisinin getirdiği işârî yorumlar yanında⁶³ yer yer “muhakkikun”, “ehlü't-tahkik”, “muhakkiku's-sûfiyye”, “sâlihûn” gibi ifadelerle tasavvuf ehlinin görüşlerine yer vermektedir.⁶⁴ Zaman zaman sûfileri savunmakta, onlardan nakledilen ve yanlış anlaşılmaya müsait sözlerini uygun bir şekilde yorumlamakta, bu mümkün değilse yanlışlığını beyan ederek arasına mesafe koymaktadır:

57 Buhârî, Müsâkât, 4 (h.nr. 2356-2357; Müslim, İmân, 220 (h.nr. 138). Âyetin devamı şöyledir: “... işte onların ahirette bir payı yoktur. Allah, kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temizlemeyecektir. Onlar için elem dolu bir azap vardır.” (Âli İmrân, 3/77)

58 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 17b. Hadisin kaynağı için bkz. Buhârî, Şehâdât, 20 (h.nr. 2669-2670)

59 Nisâ, 4/6

60 Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi'l-tenzil*, Beyrut 1407, I, 476.

61 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 41b. Diğer bir örnek için bkz. vr. 2a.

62 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 46a.

63 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 44b-45a.

64 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 19b-20a, 39a, 42b-43a, 46b, 56b-57a.

Bu hadisi ancak Allah'ın kendi fazl u kereminin nurlarıyla keşif ihsan ettiği kâmil insanların anlayışı idrak edebilir ki, onların sayısı da çok azdır. Ben de bu hususta kulağıma çalınanı zikredeceğim. Doğruya muvaffak kılan, Allah'tır.⁶⁵

“Risâlet nübüvvetten, nübüvvet de velâyetten üstündür. Kimileri, sûflerin velâyeti nübüvvetten üstün gördüklerini zannederler. Oysa durum böyle değildir. Zira onlar bunu kayıtsız olarak ifade etmemişlerdir. Bazı sûfilerden bu şekilde nakledilen sözlerin anlamı şudur: Nebînin zımında var olan velâyet makamı nübüvvet makamından üstündür. Yoksa nübüvvetten bağımsız olan velâyet makamının nübüvvetten üstün olduğu değil. Bunu söyleyen zaten kâfir olur!”⁶⁶

“Allah hayrını dilediği kişiyi sıkıntıya sokar”⁶⁷ hadisini açıklarken olarak şöyle demiştir:

“Bunun izahı şudur: Musibetlerle sınanmak bir tıbb-ı ilâhîdir ki, insan onunla helak edici günah hastalıklarından tedavi olur. Hadis-i şerifler bunu göstermektedir”.⁶⁸

4. Fıkıh ve Usulü

Eserlerinin çoğunu fıkıh ve usûl alanında vermiş bir ilim adamından bekleneceği gibi Babertî *Tuhfetü'l-ibrâr*'ında en çok fıkıh ve usûl-i fıkıh ile ilgili açıklamalara yer vermiştir. Fıkıhî meselelerde zaman zaman sahâbe⁶⁹ ve tâbiînin görüşleri⁷⁰, varsa âlimlerin icmâ,⁷¹ selefîn ittifakı,⁷² duruma göre bazen dört mezhebin görüşü,⁷³ bazen bir kısmının⁷⁴ veya sadece Hanefî mezhebinin görüşü⁷⁵ ve buna bağlı olarak mezhep içindeki farklı görüşler⁷⁶ verilmiştir. Hanefî ulemâsından “ashâbunâ” diye söze-

65 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 43b.

66 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 25b.

67 Buhârî, Merdâ, 1 (h.nr. 5645).

68 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 33a.

69 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 49b.

70 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 32b.

71 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 49b.

72 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 31a.

73 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 8a.

74 Bâbertî diğer mezheplerin görüşünü verirken daha çok Şâfiî'nin bazen de Mâlikî ve Hanbelî mezhebinin görüşünü verdiği görülmektedir (*Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 9a, 18a, 44b). Bu durum Bâbertî'nin yaşadığı Mısır'da yaygın olan mezhebin Şâfiî mezhebi olmasıyla açıklanabilir.

75 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 8b.

76 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 8a.

den⁷⁷ şârih, tercihlerinde mensubu bulunduğu Hanefî mezhebinin görüşlerini esas almış⁷⁸ ve onu diğer mezheplere karşı savunmuştur. Söz konusu hadis Hanefî mezhebine delil teşkil ediyorsa buna işaret etmiş, diğerlerinin hadise getirdikleri yorumları zikrederek tenkit etmiş;⁷⁹ şayet hadis diğer mezheplere delil teşkil ediyorsa buna da işaret ederek Hanefî mezhebinin dayandığı başka delil varsa onu zikretmiş yoksa bu hadisi yorumlama cihetine gitmiştir⁸⁰.

“Bir kimse izinleri olmadan bir topluluğun evine bakarsa, gözünü çikarmaları onlara helal olur”⁸¹ hadisini şöyle açıklamıştır:

Şâfiî (r.h.) hadisin zahirinden hareketle biri, kendi mahreminin bulunmadığı bir evin kapısının aralığından veya deliğinden baksa, ev sahibi de küçük bir taş atıp gözünü çıkarsa, ona diyet gerekmez. Ebû Hanîfe (r.h.) diyetin vacip olduğu görüşündedir. ... Ebû Hanîfe (r.a.) Kur’ân’a aykırı gördüğü için bu hadisle amel etmemiştir. Aykırı gördüğü âyet de şudur: Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın.”⁸² Bakma eylemi, eve saldırarak girmekten ağır değildir. Bunu saldırarak yapsa ittifakla diyet öder: “Dişe diş...”⁸³. Âyet, bu eylemi mübalağa ile engelleme ve yasaklama mânasına hamledilmiştir. Allah en iyi bilendir.⁸⁴

“Kurbanını (bayram) namazından önce kesen, hemen bir daha kesin!”⁸⁵ hadisinin açıklamasında şunları kaydetmiştir:

İbadet amacıyla kesilen kurbanın sıfatı ve vakti konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Ebû Hanîfe (r.h.) kurban kesmenin vacip olduğu, vaktinin de şehirde oturan kimse için imamın bayram namazını kıldırmasından sonra girdiği görüşündedir. Şâfiî (r.h.) onun sünnet olduğunu, vaktinin de şehirde oturan için de, köyde oturan için de güneş (doğup) bir mızrak boyu yükseldikten veya iki rek’at namaz kılacak kadar yahut iki kısa hutbe verilecek kadar bir zaman geçtikten sonra girdiğini, bu konuda imamın bayram namazını kıldırıp kıldır-mamasının fark etmediğini söylemiştir. Yine ondan rivayet edilmiştir -bu aynı

77 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 59b.

78 Âlimin mensup olduğu mezhebe bağlılığını gayet önemseyen Bâbertî, Hanefî olan Sâgânî'nin Ebû Hanîfe'ye göre hakkı tam olarak verilemeyeceği için mücâvir olmayı mekruh gördüğü Mekke'ye yerleşip orada vefat etmeyi istemesini “Bir Hanefî olarak bunu nasıl isteyebiliyor, çok tuhaf!” diyerek yadırgamıştır. (*Tuhfetü'l-ibrâr*; vr. 4b. Krş. Asse, *Dirâse*, s. 81 (1. dn.).

79 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 11a.

80 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*; vr. 10a.

81 Müslim, *Âdâb*, 43 (h.nr. 2158).

82 Bakara, 2/194.

83 Mâide, 5/45.

84 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 11b.

85 Buhârî, *Edâhî*, 4 (h.nr. 5549; Müslim, *Edâhî*, 10 (h.nr. 1926).

zamanda Mâlik'in (r.h.) de görüşüdür- ki, (namazı kıldıran) imam kurbanını kesmedikçe (başkaları) kurban kesemez.

Hadiste kurbanın vücûbu ve vakti konularında Ebû Hanîfe için delil vardır. Birincisi (vücûbuna delil): Hadiste kurbanın bir daha kesilmesi emredilmiştir ki, bu ancak vacip ibadetler için söz konusu olur. Zira sünnetler tekrarlanmaz. İkincisi (vaktine delil): Kurbanın bir daha kesilmesinin sebebi, kesmenin namazdan önce gerçekleşmiş olmasıdır. Kesim vakti namazın bitimi şeklinde belirlenmemiş olsaydı, öncesinde kesmek bir daha kesmeyi gerektirmezdi.

Bayram namazı ikinci veya üçüncü güne ertelenecek olursa acaba kurbanı birinci gün kesmek câiz olur mu, olmaz mı, diye sorulacak olursa şöyle cevap verilir: Bu ancak özürle olabilir. Zira zaruri hallerin kendine ait hükümleri vardır. Ben bunun câiz olduğu veya olmadığına dair herhangi bir nakle ulaşamadım.⁸⁶

Bâbertî'nin fikhî yaklaşımında dikkati çeken hususlardan biri de gerek hadisleri anlar ve yorumlarken gerekse de hadisten hüküm çıkarır veya bağlantılı konuları tartışırken Hanefî usulündeki esasları işletmesi ve bunlara atıfta bulunmasıdır. O hadisleri açıklarken hakikat ile mecazın aynı anda kastedilmesinin ve müşterek lafzın mânalarından hepsinin birden kastedilmesinin câiz olmadığı,⁸⁷ mefhûm-i muhâlefetin geçerli bir delil olmadığı,⁸⁸ kâfirlerin furû (amelî konular) ile muhatap olmadıkları,⁸⁹ kavî delilin Hz. Peygamber'in fiilinin aktarımından daha güçlü olduğu,⁹⁰ şer'î fiillerle ilgili nehyin vasfın yasaklanan şeyle bitişik olması durumunda fesadı gerektirdiği,⁹¹ eser karşısında kıyasın terk edileceği,⁹² kıyasın istihsanla terk edileceği,⁹³ Allah ve Rasûlü tarafından inkâr edilmeden nakledildiğinde önceki peygamberler vasıtasıyla bildirilen dinî hükümlerin (şer' u men kablenâ) bizim için de bağlayıcı olacağı⁹⁴ gibi prensipler ile kaide-i külliye ve zâbitaları⁹⁵ zikretmek suretiyle hadisleri şerh ederken dayandığı usûlî esasları açıklama cihetine gitmiştir. Aşağıdaki misaller onun fikhî yaklaşımını açıklayıcı niteliktedir:

86 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 28b-29a.

87 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 35a.

88 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 27b.

89 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 59a.

90 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 30a.

91 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 30b.

92 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 32b.

93 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 32b.

94 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 38a.

95 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 43a.

“Her kim beni görürse, muhakkak o kimse hak ve gerçek olarak beni görmüştür”⁹⁶ hadisinin açıklamasında o şöyle demektedir:

Bu hadiste maksadın rüyada görmek olduğunu gösteren bir kayıt yoktur. “Her kim beni görürse” ifadesinden genel olarak uyku hali de uyanıklık hali de kastedilmiş olabilir... Ancak hadis, rüyasında kendisini gördüğünü söyleyen birine Hz. Peygamber’in cevabı olarak söylendiyse o başka... Bu durumda lafzın umûmu karşısında sebebin husûsî olmasını geçerli kabul edene göre birincisi (uykuda görme) takdir edilir.⁹⁷

“Her kim içerisinde Ümmü’l-Kur’ân’ı okumaksızın bir namaz kılsa o namaz noksandır, o namaz noksandır, o namaz noksandır”⁹⁸ hadisinin şerhinde Fatiha suresinin Ümmü’l-Kur’ân olarak isimlendirilmesinin sebebini ve hadiste geçen **خدا** kelimesinin noksan anlamına geldiğini ifade ettikten sonra şunları kaydetmiştir:

Hadiste Fâtiha okunmaksızın kılınan namazın noksanlığına rağmen câiz olduğuna delil vardır. Ebû Hanîfe ve ashâbı bu görüştedir. Şâfiî ise buna muhalefet etmiştir. Zira o, Peygamber’in (s.a.) “Namaz ancak Fatihatü’l-Kitâb’la olur”⁹⁹ hadisiyle amel ederek Fâtiha okunmadan kılınan namazı câiz görmez. Ümmetin kabul ile karşıladığı (telakki bi’l-kabûl) ve bu sebeple meşhur olduğu için bu hadisle amel etmenin evlâ olduğu söylenmiş ise de buna şöyle cevap verilmiştir: (Hadisin senedinin) meşhûr olduğu kabul edilse bile (anlamı) yoruma açıktır (muhtemel). Çünkü hadiste geçen bu kalıp çoğunlukla faziletin bulunmadığını ifade etmek için kullanılmakta olup bunun câiz olmadığına delalet etmez. Şu halde (bu hadisle değil) yukarıdaki hadisle amel etmek evlâdır.¹⁰⁰

Yine “Allah şarabı haram kılmıştır. Binaenaleyh her kimde şarap varken bu âyet kendisine ulaşırsa artık (onu) ne içsin ne de satsın!”¹⁰¹ hadisinin açıklamasında şunları söylemektedir:

Hadiste şaraptan sirke yapmanın câiz olduğuna delil vardır. Zira Hz. Peygamber şarabın ne yapılamayacağını açıklamaktadır. Sirke yapılamayacak olsaydı, bunu da açıklardı. Onun sessiz kalması (sükûtu) câiz olduğuna delalet etmektedir. Çünkü beyana ihtiyaç duyulduğu yerde sükût, beyandır.¹⁰²

96 Buhârî, Ta’bîr, 10 (h.nr. 6994). Bu hadis aynı zamanda Bâbertî’nin metin içi bilgiden hareketle hadisi açıkladığına da bir örnek teşkil etmektedir.

97 Bâbertî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, vr. 19b.

98 Müslim, Salât, 38 (h.nr. 395).

99 Ebû Avâne, Ya’kûb b. İshâk el-İsfirâîni, *Müsnedü Ebi Avâne* (nşr. Eymen b. Ârif ed-Dimeşkî), Beyrut 1410/1988, I, 451, (h.nr. 1668).

100 Bâbertî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, vr. 23b.

101 Müslim, Musâkât, 67, (h.nr. 1578).

102 Bâbertî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, vr. 49b. Bu kaide Mecelle’de (md. 67.) “Sâkîte bir söz isnat olunmaz. Lâkin

5. Hadis

Hadis ilmi açısından bakıldığında ise Bâbertî'nin *Meşâriku'l-envâr*'da geçen rivayetleri genellikle hadis tekniği açısından değerlendirmeye tabi tutmadığı, zaten tek râviden nakledilmiş olarak yer alan hadislerin sahâbî râvisi hakkında genellikle isim zaptı dışında¹⁰³ açıklama yapmadığı, Sâgânî'nin hadislerin kaynağını gösterirken düştüğü hatalara¹⁰⁴ da pek temas etmediği görülmektedir. Ayrıca şerh ettiği hadisin çoğunlukla rivayet farklılıklarından söz etmediği gibi kendisinin zikrettiği hadisleri genellikle sahih veya zayıf olduğunu dikkate almaksızın *حُور* şeklinde temrîz sigasıyla ve kaynağını belirtmeksizin nakleden¹⁰⁵ Bâbertî'nin hadisleri açıklarken zayıf hatta vâhî rivayetler kullandığı görülmektedir.¹⁰⁶ Bazen de hadisi aslî kaynaklarındaki lafızlarıyla değil Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı veya Mergînânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidaye*'si gibi kendisinin iktibasta bulunduğu bir tefsir veya fıkıh kitabında geçtiği şekliyle nakleden¹⁰⁷ şârih, *Meşârik*'in mukaddimesinde geçen bazı hadis ıstılahlarını hadis usulü âlimlerinden ziyade fıkıh ve usûl-i fıkıh âlimlerinin yaklaşımlarını esas alarak açıklamaktadır. Diğer taraftan bazı hadis ıstılahlarını açıklamış,¹⁰⁸ kimi hadis meselelerine temas etmiş,¹⁰⁹ hadiste geçen râvinin şüphesinden kaynaklanan lafızlara zaman zaman dikkat çekmiş,¹¹⁰ bazen naklettiği hadisin kaynağını zikretmiş,¹¹¹ rivayet¹¹² ve nüsha¹¹³ farklılıklarını vermiş ve hadislerde müphem bir şekilde zikredilen isimlerden kimlerin kastedildiğini belirtmiştir.¹¹⁴ Şu misaller onun hadise yaklaşımını göstermektedir:

ma' raz-ı hâcette sükût beyandır" şeklinde ifade edilmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, İstanbul 1300).

103 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 10a, 12a, 17a.

104 Bir diğer *Meşârik* şârihi İbn Melek'in Sâgânî'nin düştüğü hatalara temas edip onları tashih ettiğine dair bkz. Koca, "İbn Melek'in Mebâriku'l-ezhâr Adlı Şerhi", *AÜİFD*, s. 17.

105 Bazen hadisin kaynağını hatta kaynaktaki yerini zikrettiği de olmuştur (Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 60a.).

106 Geniş bilgi için bkz. Asse, *Dirâse*, s. 35-36.

107 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 11b; ayrıca bkz. Asse, *Dirâse*, s. 36, 144 (8. dn)

108 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 6b.

109 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 17a.

110 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 10a, 13a, 19b.

111 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 160a.

112 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 54b.

113 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 177a.

114 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 9a.

Hz. Peygamber'in Uzzâ putunu kırmak üzere Halid b. Velid'i göndermesi ve onun da bu görevi yerine getirmesini konu alan rivayeti¹¹⁵ “*Keşşâf*’ta bu şekilde(geçmekte)dir” diyerek Zemahşeri’nin *Keşşâf*’ı kaynak göstererek nakletmiş,¹¹⁶ güneşin batıdan doğuşunu anlatan ve İbn Abbas’tan (r.a.) geldiği söylenen uzun bir rivayeti aktardıktan sonra da şöyle demiştir:

Hadisin bu vechiyle aslı olmadığı söylenmiştir. Fakat ben onu bulduğum gibi aktardım.¹¹⁷

Yine o haber ile eser terimlerini Horasan fakihlerinin yaklaşımını¹¹⁸ esas alarak, sahih hadisi de hadis âlimlerinin şazlık ve illetten uzak olma şartlarını zikretmeksizin fukahanın yaklaşımını benimseyerek şöyle tanımlamıştır:

Haber Peygamber’den (a.s) sâdır olan, eser de sahabeden sâdır olandır.¹¹⁹

Sahihi hadis, lafzı ile mânası sâlim olan ve isnadı (başından?) sonuna kadar adil sika râvilerle muttasıl olan hadistir.¹²⁰

E. Çelişkileri Giderme

Hadislerin birbiriyle veya diğer aklî ve naklî delillerle çelişip çelişmediğini incelemek ve varsa müşkülleri gidermek Bâbertî’nin şerhinde üzerinde durduğu önemli meselelerdendir. O öncelikle çelişki iddialarını tahkik edip bunun gerçekte var olup olmadığına bakmış, herhangi bir ihtilaf görmediği durumlarda hadise getirdiği uygun bir izahatla bunu göstermiştir.¹²¹ Ona göre de bir çelişki söz konusuysa rivayetin muhtevasına göre bunu çoğunlukla muhtemel bir anlama hamlederek tevil, nâdiren de cem[’], tercih ve nesih gibi metotlardan biri veya birkaçını kullanmak sure-

115 Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb el-Horasânî, *es-Sünenü’l-Kübrâ* (nşr. Hasen Abdülmün’im Şelebî), Beyrut 1421/2001, X, 279; Ebû Ya’lâ, Ahmed b. Ali et-Temîmî, *Müsnedü Ebi Ya’lâ* (nşr. Huseyn Selîm Esed), Dımaşk 1404/1984 II, 196 (h.nr. 902).

116 Bâbertî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, vr. 17b-18a.

117 Bâbertî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, vr. 14a-14b.

118 Nevevî, *et-Takrîb ve’l-teysîr li ma’rifeti süneni beşîri’n-nezîr* (nşr. Mâzen b. Muhammed es-Sersâvî), Demmâm 1435, (Süyûtî’nin *Tedribü’r-râvî*’sinin içinde), s. 282.

119 Bâbertî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, 5a.

120 Bâbertî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, 5a.

121 Bâbertî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, vr. 48b.

tiyle çelişkiyi gidermeye çalışmıştır.¹²²

Müslüman kardeşine zulmeden kimsenin kıyamet günü sâlih amelleri varsa yaptığı zulüm miktarınca sâlih amelinden alınıp zulmettiği kişiye verileceği, şayet iyilikleri yoksa zulmettiği kişinin günahlarından alınarak onun üzerine yükleneceğini bildiren hadise¹²³ şöyle bir açıklama getirmiştir:

“Gerçekten hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenemez”¹²⁴ âyeti birinin başkasının günahı sebebiyle azaba uğrama durumunu ortadan kaldırmaktadır. Âyetle hadisin arası nasıl bulunabilir, denilecek olursa şöyle cevap verilir: Âyet ben sizin adınıza günahlarını yüklenirim diyen kimseden, hadis ise Allah Teâlâ'nın bu yükü yüklediği kişiden bahsetmektedir. Dolayısıyla aralarında bir çelişki yoktur.¹²⁵

“Sizden herkim cuma namazına gelirse boy abdesti alsın”¹²⁶ hadisinin serhinde şöyle demektedir:

Mâlik (r.h.) hadisteki emrin zâhirinden yola çıkarak cuma günü boy abdesti almanın vacip olduğu görüşüne sahip olmuştur. Diğer âlimler ise “Her kim cuma günü abdest alırsa ne iyi eder; gusül abdesti alacak olursa, o daha iyidir!”¹²⁷ hadisinden dolayı bunun müstehap olduğu görüşündedirler. Bu (ikinci) hadis guslün vacip olmadığı konusunda muhkemdir, yoruma açık (muhtemel) olan diğeri (birincisi) ona hamledilir.¹²⁸

“Allah Teâlâ her varlığa iyi davranılmasını emretmiştir. Öyleyse canlı bir varlığı öldürmeniz gerektiğinde, bu işi can yakmayacak şekilde yapın. Bir hayvanı boğazlayacağınız zaman, ona eziyet vermeyecek güzel bir şekilde kesin. Bu işi yapacak olan kimse bıçağını iyice bilesin, hayvana acı çektirmesin”¹²⁹ hadisini şöyle şerhetmiştir:

Hadiste kısasta gerekenin, kişinin boynu vurulurken bunun keskin kılıçla yapılması olduğuna delil vardır. Bu, Hz. Peygamber'in “(Birini) boğarak öldüreni boğar(ak cezalandırır)ız, yakarak öldüreni yakar(ak cezalandırır)ız”¹³⁰

122 *Tuhfetü'l-ibrâr* da kimi zaman başkalarından nakille kimi zaman da bizzat Bâbertî gayretleriyle çözülmeye çalışılan diğer bazı çelişki örnekleri için bkz. vr. 8b. 9b-10a, 12b. 14a, 17b, 52b, 59a, 363b, 364b-365a.

123 Buhârî, Mezâlim, 10 (2449); Rikâk, 48 (h.nr. 6533).

124 En'âm, 6/164; Necm, 53/38

125 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 28b.

126 Buhârî, Cum'a, 12 (h.nr. 894); Müslim, Cum'a, 2 (h.nr. 844).

127 Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, y.y., ts., (Beytü'l-Efkâri'd-devliyye), Tahâret, 128 (h.nr. 354); Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ, *el-Câmiu'l-kebir-Sünenü'l-Tirmizî* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut 1998, Cum'a, 5 (h.nr. 497).

128 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 16b.

129 Müslim, Sayd, 57 (h.nr.1955).

130 Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *Sünenü'l-Beyhakiyyi'l-kübrâ* (nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Mekke 1414/1994, VIII, 43 (h.nr. 15771).

hadisi ile muâraza halindedir, denirse şöyle cevap verilir: Bu siyaseten verilen cezaya hamledilir veya bu müslle cezasının neshinden önceydi (denir).¹³¹

F. Soru-cevap Yöntemi İle Meseleleri Tartışma

Bâbertî bütün bu anlatılanları yaparken genellikle “إن قيل” (eğer şöyle denilirse), “الجواب/أجيب” (şöyle cevap verilir/cevabı şudur) gibi muhtemel/farazî sorular sorarak bunlara cevaplar vermekte hatta verilen cevaplara yöneltebilecek itirazları¹³² ve bunların nasıl bertaraf edilebileceğini de dile getirerek meseleleri tartışmaktadır. Mesela¹³³ “Her kim Allah’a ve O’nun Resûlü’ne iman eder de namaz kılar ve Ramazan’da oruç tutarsa, onu cennete koymak Allah üzerine (sanki) bir hak olur...”¹³⁴ hadisini açık-larken şöyle demiştir:

Hiz. Peygamber zekât ve haccı zikretmemiştir, çünkü bu hadisin vürudu anında onlar henüz farz kılınmamıştı. Kimi şerhlerde böyle geçmektedir. Hadisin râvisinin Ebû Hüreyre olduğu ve onun İslam’a girişinin geç bir vakitte gerçekleştiği gerekçesiyle bu görüş reddedilmiştir. Buna şöyle bir cevap verilebilir: Ebû Hüreyre bu hadisi başka birinden rivayet etmiş olabilir. Buna göre hadis, mürsel demek olur ki, sahâbenin irsâli icmâ ile makbuldür.

Hiz. Peygamber’in güzel amellerin temeli olan iman ile bedeni ibadetlerin anası ve İslam’ın nişanı olan namazı zikretmekle yetindiği, bu sebeple de zekât ile haccı ayrıca zikretmediği de söylenmiştir. Fakat orucu zikretmiş olması sebebiyle bu görüşe itiraz edilmiştir. Buna da: Orucun zikri Allah’ın düşmanı olan nefsi kahretme aracı olduğu için taşıdığı üstünlük sebebiyledir, şeklinde cevap verilmiştir. Ama bu cevap tartışılır. Çünkü biz orucun namazdan daha üstün bir ibadet olduğu kabul etmiyoruz. Zira namaz bizâtihi güzel bir amel (hasene) iken, oruç bilvâsita güzel ameldir.¹³⁵

G. Sonuç Çıkarma

Tuhfetü’l-ibrâr’da dikkat çeken yönlerden biri de şârihin sıkça “fi’l-hadîsi/fihi delîlün..”, “el-hadîsü hucetün”, “fi’l-hadîsi/fihi işâretün”,

131 Bâbertî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, vr. 22b.

132 Bâbertî kendi itirazlarını genellikle رظن ديف diyerek dile getirmektedir (*Tuhfetü’l-ibrâr*, vr. 51a).

133 Nakilleri fazla tutmamak için burada yer veremediğimiz bazı daha uzun ve hararetle tartışma örnekleri için bkz. Bâbertî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, vr. 9b-10a, 10a, 10b-11a, 177a.

134 Buhâri, *Tevhîd*, 22 (h.nr. 7423).

135 Bâbertî, *Tuhfetü’l-ibrâr*, vr. 8a-b.

nâdiren de “min fikhî'l-hadîs”¹³⁶ ve “fâide celîle”¹³⁷ gibi ifadelerle hadisten çıkarılacak hüküm, sonuç ve derslere değinilmektedir. Mesela Hz. Peygamber'in mescitte itikâfta iken hanımı Safiyye'nin kendisini ziyarete geldiğinde onu kapıya kadar geçirirken ensardan iki kişinin kendilerini görünce oradan hızlıca uzaklaşmak istemeleri üzerine yanındaki kadının hanımı Safiyye olduğunu söylemiş, onlar da “(Elçisinin uygunsuz bir harekette bulunmasından) Allah'ı tenzih ederiz, Yâ Rasûlallah!” deyince de Hz. Peygamber: “Şeytan insanın vücudundaki kan gibi dolaşır”, bir rivayette de “Onun sizin kalbinize bir kötülük - veya bir şüphe atmasından korktum” bir diğer rivayette de “bu sebeple helak olmanızdan (korktum)”¹³⁸ buyurduğu hadisten şu sonuçları çıkarmıştır:

Hadiste (fi'l-hadîs) müslümanı töhmet altında bırakacak durumlardan sakındırmak ve ona acıyarak kendisini suizandan uzaklaştırma teşvik vardır. Zira bu iki kişi Hz. Peygamber hakkında kötü düşüncelerdi, Peygamber hakkında buna inandıkları için helak olurlardı. Çünkü bu, küfürdür. Allah Resûlü onlara acıyarak bu sebeple düşmelerinden korktuğu durumu ortadan kaldırmak için müdahale etmiştir. Yine hadiste kadının itikâfta olan kocasını ziyaret edebileceğine, onunla konuşabileceğine, onunla birlikte yürüyerek mescidin kapısına kadar gidebileceğine, bunları yaparken de itikâfının sıhhatine her hangi bir hâle gelmeyeceğine delil vardır (fi'l-hadîsi delîlün).¹³⁹

H. Kaynak Kullanımı

Nakilleri genellikle “denilmektedir ki (قيل)” şeklinde getiren Bâbertî, sözü sahibine bazen nisbet etmiş, kaynağını ise nâdiren belirtmiştir¹⁴⁰. Kimi zaman “ashâbu's-siyer”¹⁴¹, “şârihûn”¹⁴² vb. ifadelerle özel bir eser belirtmeksizin genel olarak kaynaklara atıfta bulunmakta, bazen de geniş bilgi için okuyucuyu konunun ayrıntılı şekilde ele alındığı yerlere¹⁴³, zaman zaman da kendi eserlerine¹⁴⁴ yönlendirmektedir. Münâ Abdülhakîm

136 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 45a.

137 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 160b.

138 Buhârî, I'tikâf, 12 (h.nr. 2039); Müslim, Selâm, 23, 24 (h.nr. 2174, 2175).

139 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 45a-b.

140 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 9a.

141 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 34b.

142 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 160b.

143 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 19a, 22a, 364b.

144 Mesela kendisinin *Telhîs* şerhine yönlendiğinin örneği için bkz. *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 51a; *et-Takrîr*'i için bkz. vr. 55b; *el-Vâsiyye* şerhi için bkz. vr. 31b, *el-Envar* için bkz. 56b.

el-Asse, çok defa kaynağını belirtmese de Bâbertî'nin de şerhini kaleme alırken şu eserlerden yararlandığını tespit ettiğini söylemektedir:

Akâidde Ebû Hanîfe'nin *el-Vasiyye*'si ile Ömer en-Neseffî'nin (ö. 537/1142) *Akâidü'n-Neseffî*'si;

Tefsirde Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı, Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *En-vârü't-tenzîl*'i, Fahrreddîn er-Râzî'nin (ö.606/1210) *Mefâtihu'l-gayb*'ı ve Kurtubî'nin *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kurân*'ı ile hocası İbn Hayyân'ın *el-Bahru'l-muhît*'i;

Garîbu'l-hadîste Ebû Ubeyd el-Herevî (ö. 224/838) ile Hattâbî'nin (ö. 388/998) *Garîb'ül-hadîs*'leri, Zemahşerî'nin *el-Fâik fî garîbi'l-hadîs*'i, Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *Meşâriku'l-envâr alâ shâhi'l-âsâr*'ı ve İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*'i;

Hadis şerhinde Hattâbî'nin *A'lâmü'l-hadîs*'i ile *Meâlimü's-Sünen*'i, İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148), *el-Kabes fî şerhi Muvatta'i Mâlik b. Enes*'i, Beyzâvî'nin *Tuhfetü'l-ibrâr*'ı, Kâdî İyâz'ın *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâid (fî şerhi Sahîh) Müslim*'i, Begavî'nin (ö. 516/1122) *Şerhu's-sünne*'si, Kurtubî'nin *el-Müfhim şerhu Sahîhi Müslim*'i, Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*'ı, Fazlullah et-Turbüşti'nin (ö.?) *el-Müyesser fî şerhi Mesâbihi's-sünne*'si, Tîbî'nin (ö. 743/1342) *el-Kâşif an hakâiki's-sünen*'i;

Fıkıhta Serahsî'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût*'u, Mergînânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye*'si ile Cessâs'ın (ö. 370/981) *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ı;

Usûl-i fıkıhta Pezdevî'nin (ö. 482/1089) *Usûlü'l-Pezdevî*'si ile Neseffî'nin (ö. 710/1310) *Menâru'l-envâr*'ı;

Siyerde Mûsâ b. Ukbe'nin (ö. 141/758), İbn İshak (ö. 151/768) ve Vâkidî'nin (ö. 207/823) *el-Megâzî*'leri;

Tasavvufta Hakîm et-Tirmizî'nin (ö. 295/908 civarı) *Nevâdiru'l-usûl fî ma'rifeti ahbârî'r-Resûl*'ü ile Sadreddîn Konevî'nin (ö. 673/1274) *Keşfu esrâri cevâmii'l-hikem*'i;

Arap dili ve belâgatinde Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbü'l-Ayn*'ı Ezherî'nin (ö.370/980) *Tehzîbü'l-luga*'sı, Cevherî'nin (ö. 400/1009)

es-*Sihâh fi'l-luga*'sı, İbn Fâris'in (ö. 395/1004) *Mücmelü'l-luga* ve *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*'sı ile Sekâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-ulûm*'u.¹⁴⁵

I. Metin İçi ve Dışı Bilgilerden Yararlanma

Bâbertî'nin gerek hadisi gerekse de hadisle alakalı meseleleri açıklarken metin içi ve dışı bilgilerden yararlanmayı ihmal etmediği de görülmektedir. O hadiste yer alan bir ifadenin anlamını, beraberindeki diğer ifadelerle arasındaki anlam ilişkisine dayalı olarak başka bir deyişle siyâk ve sibâkı dikkate alarak tespit etmekte ve aynı zamanda ele aldığı konuyla ilgili âyet, hadis, fikhî kaide,¹⁴⁶ Câhiliye dönemi¹⁴⁷ ve siyer bilgisi¹⁴⁸, Arap şiiri¹⁴⁹ ve darbimeseller¹⁵⁰ gibi metin dışı bilgilerden de yararlanmaktadır:

“Beni rüyasında gören muhakkak ki beni görmüştür. Çünkü şeytan bana benzeyen bir şekle giremez!”¹⁵¹ hadisinin şerhinde şunu kaydetmiştir:

“Muhakkak ki beni görmüştür” ifadesinin anlamı benim gerçekteki suretimi (misâl) görmüştür, demektir. Zira biz, rüyada görünenin misâlî olduğunu belirtmiştik. (Hadisin devamındaki) “Çünkü şeytan bana benzeyen bir şekle giremez” ifadesi buna delalet etmektedir.¹⁵²

“Kim bana itaat ederse, Allah’a itaat etmiş olur”¹⁵³ hadisinin şerhinde şöyle demiştir:

Bu hadis, Allah Teâlâ'nın “Peygamber’e itaat eden, Allah’a itaat etmiş olur” sözüyle¹⁵⁴ aynı anlamındadır.¹⁵⁵

“İki serinlik namazını (berdân) kılan cennete girmiş demektir” hadisindeki iki serinlik namazından maksadın sabah ve ikinci namazları olduğunu ifade ettikten sonra şöyle demiştir:

145 Bkz. *Dirâse*, s. 43, 244. Ayrıca Asse, Bâbertî'nin bazı hadislerin şerhini olduğu gibi Nevevî'nin Müslim şerhinden aldığını fakat bunu belirtmediğini ifade etmiştir (s. 39).

146 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 10a.

147 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 12a.

148 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 34b.

149 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 159a.

150 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 33a.

151 Müslim, *Rü'yâ*, 10 (h.nr.2266).

152 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 20a.

153 Buhârî, *Ahkâm*, 1 (h.nr. 7137); Müslim, *İmâre*, 33 (h.nr. 1835).

154 Nisâ 4/80.

155 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 11b.

Hadis bu iki namaza devamı vurgulamak için sevk edilmiştir. Fudâle hadisi bunu desteklemektedir: (Hz. Peygamber:) “İki asra devam et”, buyurdu. Bizim lugatımızda bu kelime yoktu. “İki asr nedir?” dedim. “Güneş doğmadan ve batmadan önceki birer namaz”¹⁵⁶ buyurdular.¹⁵⁷

J. Şerhi Uzatmama

Değnilmesi gereken bir başka konu da bütün bu açıklamaları yaparken Bâbertî'nin şerhi uzatmamaya gösterdiği özendir. Sınırlı sayıdaki bazı hadisler için getirdiği nisbeten uzun açıklamalar¹⁵⁸ dışında gereksiz izahatlara girmemekte, geride geçmiş yahut ileride gelecek konu ve hadisleri tekrar açıklamayıp daha önce geçtiği yere havale etmek veya ileride işleneceğini söylemek suretiyle tekrara düşmekten kaçınmakta, uzun ve tartışmalı meselelere de değinmekle yetinip okuyucuyu geniş kaynaklara yönlendirmektedir:

Lâm-ı ta'rifin hükümlerinden bir kısmını *Telhisü'l-Miftâh* üzerine kaleme aldığımız şerh çalışmamızda zikrettik. Oradan bakıla. Zira orada maksat daha doyurucu bir şekilde ifade edilmiştir.¹⁵⁹

Kelime-i tevhidin – lâ ilâhe illallah – izahı gerçekten geniş bir yer tutacak ve buraya sığmayacak kadar çok sayıda ilme ihtiyaç olacaktır. Fakat Allah'ın anlamayı kolaylaştırdığı kadarıyla ilgili bazı meseleler –inşallah- bu kitabın ilerleyen sayfalarında işlenecektir.¹⁶⁰

“Allah'ım, Medine halkının müddelerine ve sa'larına bereket ver. Her kim onlara bir kötülük etmek isterse Allah onu tuzun suda eridiği gibi eritir.”¹⁶¹ hadisinin şerhinde şu ifadeler de bu konuya örnek teşkil etmektedir:

(Hadis geçen) “Her kim Medine halkına bir kötülük yapmak isterse” cümlesi hakkındaki açıklama birinci baktaki “Her kim Medine halkına bir kötülük yapmak isterse...” hadisinin izahında geçmişti. “Medine halkının müdlerine ve sa'larına bereket ver” cümlesiyle ilgili açıklama da bir sonraki hadiste yapılacaktır.¹⁶²

156 Ebû Dâvûd, Salât, 9 (h.nr. 428); Beyhakî, *Sünenü'l-Beyhakiyyi'l-kübrâ*, I, 466 (h.nr. 2020); Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-kebir* (nşr. Hamdi Abdülmecid es-Selefi), Kahire ts., (Mektebetü İbn Teymiyye), XVIII, 319 (h.nr. 822).

157 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 23a.

158 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 15a-b, 39a-b, 41b-42a, 48a-49b.

159 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 1b.

160 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 3b.

161 Müslim, Hac, 495 (h.nr. 1387)

162 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 361a.

K. Saygılı ve İhtiyatlı Davranma

Hadis şerh metoduyla ilgili son olarak da ifade edilmesi gereken husus, onun hadisleri şerh ederken kullandığı saygılı üslup ve gösterdiği ihtiyattır. Yukarıdaki misallerde de görüldüğü gibi Bâbertî, sıkı bir Hanefî müdafii olduğu halde en hararetli tartışmalarda bile diğer mezhep imamlarını anarken rahmetle yâd etmiş, meseleleri tahlil ederken kendisinin ulaşamadığı bilgilerin de bulunabileceğini ifade etmiş ve yaptığı açıklamalardan sonra da çok defa “Allahu a‘lem” (Allah en iyi bilendir) ibaresini kullanmıştır.

Kullandığı hadis şerh metodu ile ilgili bu izahattan sonra Bâbertî'nin hadis şerhçiliği açısından önemli bir başka nokta olan onun ve *Tuhfetü'l-ibrâr* isimli eserinin hadis ilmindeki yerini incelemeye geçilebilir.

IV. Bâbertî Ve *Tuhfetü'l-Ebrâr*'ının Hadis İlmindeki Yeri

Hazırlayıcı dönem ve gelişmelerin ardından kendine özgü bir tür olarak hicrî 4. asırda ortaya çıkan hadis şerh edebiyatının, önce “münferit rivayetlerin yorumu” ardından “belli bir hadis eserinin ihtiva ettiği rivayetlerin şerhi” sonra da “belli bir hadis kitabının şerhi” devrelerini takip ettiği belirtilmektedir.¹⁶³ Şerh çalışmalarının artık olgunlaşma ve klasikleşme noktasına geldiği bu son dönemin Nevevî'nin Müslim şerhi ile başladığı kabul edilmektedir. Bu dönemde temel hadis kaynakları üzerine yapılan şerhlerin yanında cem' türü denen ve belirli bazı kaynaklardaki hadisleri toplayan/derleyen kitaplar üzerine yapılan şerhler de kaleme alınmıştır. *Tuhfetü'l-ibrâr* da işte belli bir hadis kitabının şerhlerinin yazıldığı bu dönemde ve cem türünün ürünü olan *Meşâriku'l-envâr* üzerine kaleme alınmış bir şerhtir.

Yukarıda belirtildiği üzere hadisleri şerh ederken daha çok lugat, gramer, fıkıh, usul-i fıkıh ve kelam ilimleriyle ilgili açıklamalar ile varsa müşkilleri giderip hadisten çıkarılabilecek hususlara işaret eden Bâbertî, hadis tekniği ile ilgili meselelere pek değinmediği gibi dönemin karakteristik özelliği sayılan şerhe esas alınan kitabın yapı ve sistematığı ile

163 Hadis şerh geleneği geçirdiği aşamalarla ilgili ilgili geniş bilgi için bkz. Zişan Türkcan, *Hadis Şerh Geleneği*, Ankara 2011, s. 17-59.

ilgili konulara da genellikle temas etmez.¹⁶⁴ O bu yönleriyle dönemin en önemli örnekleri olan Nevevî'nin *Şerhu Sahîh'i Müslim*'i, İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'si ve Aynî'nin *Umdetü'l-kârî*'sinden farklılık arz etmektedir.

Kanaatimizce bu farklılığın birden çok sebebi bulunmaktadır. Bunun belki de en önemli sebebi, Bâbertî'nin yukarıda isimleri geçen Nevevî, İbn Hacer ve Aynî gibi hadisçi kişiliğiyle öne çıkan bir âlim olmayışıdır. Zira daha önce de ifade edildiği üzere gramer, fıkıh, usûl-i fıkıh ve kelâm alanlarındaki uzmanlığıyla bilinen Bâbertî'nin hadis şerhi olarak kaleme aldığı *Tuhfetü'l-ibrâr*'ı dışında hadis alanında herhangi bir eseri bulunmadığı gibi adı hadis meclislerinde anılan biri de değildir. Nitekim İbn Hacer (ö. 852/1449): “Ben kendisinin hadis rivayetinde bulunduğunu bilmemekteyim”¹⁶⁵ diyerek bu duruma dikkat çekmiştir. Kanaatimizce sorumlu bir âlim olarak Bâbertî, sadece *Tuhfetü'l-ibrâr*'ında değil diğer eserlerinde de,¹⁶⁶ kelâm ve özellikle de gramer, fıkıh ve usûl-i fıkıh gibi uzmanı olduğu ilim dallarıyla ilgili konulara dalıp onları maharetle ele alırken uzmanı olmadığı hadis ilminin teknik meselelerine pek girmemeyi tercih etmiştir.

164 Nâdiren esas aldığı eserin yapı ve sistematığı ile ilgili bilgi verdiği de görülmekle birlikte bunlar eserin içerisinde hadisleri açıklarken ve metodun uygulanışını takip ile ilgili değil, mukaddimede Sâgânî'nin *Meşârik*'inde takip ettiği metoda dair kullandığı ifadeleri şerhi sadedinde (vr. 8a) ve bazı fasıl başlarında bir önceki fasılla yeni fasıl arasındaki münasebeti (vr. 33b) ile bab başlarındaki babın kapsamı hakkındaki kısa değerlendirmeler vb. ile sınırlıdır (vr. 35a).

165 İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, I, 298.

166 Nitekim Bâbertî'nin ilmi kişiliğini ve diğer alanlarda kaleme aldığı eserlerini tahlil eden akademik çalışmalarda onun hadis ilmiyle ilgili teknik meselelere girdiğine dair bir bilgiye rastlanmamaktadır (bkz. Çubukçu “Ekmelüddîn Bâbertî, Hayatı ve Eserleri”, *I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu*, s. 15-21; Alem-dar, “Yaşadığı ve Yetiştirdiği Çevreyi Yansıtan Bir Âlim Portresi: Ekmelüddîn Bâbertî (710/1310'den Sonra-786/1384)”, *a.g.e.*, s. 61-73; Seyfullah Kara, XIV. Yüzyılda Yurtdışında Tahsil Gören Türkiyeli Bir Âlim: Ekmelüddîn Bâbertî”, *a.g.e.*, s. 101-108; Ahmet Suphi Fırat, “Bâbertî'nin Arap Dili ve Edebiyatına Dair Eser ve Görüşleri”, *a.g.e.*, s. 109-115; Selami Bakırcı, “Ekmelüddîn Bâbertî'nin Şerhu't-Telhîs Adlı Eseri ve Belağat İlmindeki Yeri”, *a.g.e.*, s. 131-145; Baktır, “İbn Melek'in Mebârik'de Ekmelüddîn Bâbertî'ye İtirazları”, *a.g.e.*, s. 185-193; İbrahim Coşkun, “Bir Mütakellim Olarak Ekmelüddîn El-Bâbertî ve Tahâvî Akidesi Şerhinin Diğer Şerhlerle Mukayesesi”, *a.g.e.*, s. 193-203; Cafer Karadaş, “Ekmelüddîn Bâbertî'nin Ebû Hanîfe'nin “El-Vasiyye ve El-Fıkhu'l-Ekber” Risalelerine Yazdığı Şerhler”, *a.g.e.*, s. 215-224; Karaman, “Ekmelüddîn el-Bâbertî'nin Fıkıh Usulündeki Yeri ve Usûle Dair İki Eseri: et-Takrîr ve er-Rüdûd ve'n-nukûd”, *a.g.e.*, s. 239-254; Zeki Koçak, “Ekmelüddîn Bâbertî'nin Hidaye Şerhi İna-ye'deki Usulü Fıkıh Tatbiki”, *a.g.e.*, s. 415-428; Pehlul Düzenli, “Osmanlı Fetvâ Kaynaklarının Oluşumunda Bâbertî'nin Yeri ve Önemi”, *a.g.e.*, s. 451-462; Yunus Vehbi Yavuz, “Ekmelüddîn Bâbertî'nin “El-İna-ye Ale'l-Hidâye” Adlı eseri”, *a.g.e.*, s. 463-494; Mehmet Dağ, “Bâbertî'nin “Hâşiyetü Keşşâf” Adlı Eseri-Usulü, Muhtevası ve Şerh-Hâşiyeye Geleneğindeki Yeri”, *a.g.e.*, s. 501-522; Muhammed, *Ekmelüddîn Bâbertî ve Kelâm İlmindeki Yeri*, s. 15-15-23, 163-167. Ayrıca bizim onun bazı eserleri üzerinde yaptığımız genel bir taramadan ulaştığımız sonuç da bunu göstermektedir.

Bir diğer sebep de eserin bağılı bulunduğu şerh türüdür. Yukarıda ismi geçen şerhler temel hadis kaynakları üzerine yapılmış çalışmalar iken *Tuhfetü'l-ibrâr*, daha önce de ifade edildiği gibi, cem' türü bir eserin şerhidir. Bir başka sebep ise şerhe esas alınan kitabın kendisine has özellikleridir. Zira *Meşâriku'l-envâr*'da müellifin sahih gördüğü hadisler senedsiz bir şekilde ve nahiv konularını esas alarak tertip edilmiştir. Eserin en azından Sâgânî tarafından sahih görülen ve senedsiz hadislerden oluşması hadisle ilgili teknik meselelere çok fazla girme ihtiyacı doğurmazken, diğer hadis kaynaklarındaki gibi kitâb-bâb düzenine ve tercemelere sahip olmaması da kitâb-bâb-hadis uyumu ve hadislerin tertibi gibi eserin yapı ve sistematikliğini oluşturur konulara temasını gerektirmemektedir. Ayrıca *Tuhfe*'nin *Meşârik* gibi eğitim amaçlı/ders kitabı olarak kaleme alınmış bir eserin şerhi olması, onun metni anlaşılır kılma, açma, varsa konuyla ilgili farklı görüşlere kısaca değinip tahlil etme, kısmen hüküm çıkarma gibi pratik ve pedagojik amaçları önceleyen aynı zamanda sade ve özlü bir üslupla kaleme alınmasını gerekli kılmıştır.¹⁶⁷

Diğer taraftan şerh türü eserlerde şekil bakımından üç ayrı yöntem kullanıldığı görülmektedir: Birincisi “قال – أقول” yöntemiyle kaleme alınan şerhlerdir ki, قال ifadesi metnin başında, أقول de şerhin başında yer alır. Bu tür şerhlerde metin bazen tamamen bazen de metnin içinde geçtiği için kısmen verilir. İkincisi “قولہ” yöntemiyle kaleme alınan şerhler olup söz konusu ifade asıl metne işaret etmek için veya şerhe konu olan bölümü ifade için kullanılır. Bu tür şerhlerde metnin tamamı bazen hâmişte bazen de sayfa başında veya satır aralarında yer alır. Üçüncüsü ise metin ve şerhin iç içe olduğu yöntemdir ki, buna memzûc denir. Bu tür şerhlerde genellikle م ve ص harfleri ile asıl metne, ش harfi ile şerhe işaret edilirken bazen de metin, üzerine konulan çizgi ile şerhten ayırt edilir.¹⁶⁸

Bu tasnife göre *Tuhfetü'l-ibrâr*'da hangi yöntemin kullanıldığına bakıldığında yukarıdaki yöntemlerden hiç birine tam olarak uyulmadığı ayrıca da mukaddimedeki kullanılan yöntemle eserin genelinde ta-

167 İbn Melek'in *Mebâriku'l-ehzâr*'ı için yapılmış benzer değerlendirmeler için bkz. Koca, “İbn Melek'in Mebariku'l-Ezhar Şerhu Meşariki'l-Envar'ındaki Şerh Yöntemi ve Eserin Hadis Şerh Literatüründeki Yeri”, *AÜİFD*, 2012, cilt: LIII, sayı: 1, s. 1-33.

168 Şerhlerin karakterleri ve kullandıkları üsluplar hakkında geniş bilgi için bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I/37; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 2008, s. 183-184.

kip edilen yöntemin birbirinden farklılık arzettiği görülmektedir. Sâgânî'nin mukaddimesi boyunca asıl metni toplu halde قال ifadesiyle veren Bâbertî, şerhte أقول yerine başlangıçta ve bir kereye mahsus olmak üzere "قال العبد الفقير محمد بن محمود بن أحمد..." ifadesini kullanmış,¹⁶⁹ bundan sonra şerhin başında herhangi bir ifade kullanmadan doğrudan açıklamalara geçmiştir.¹⁷⁰ Şerh esnasında bazen قوله 'yu kullandığına da rastlanmaktadır.¹⁷¹ Mukaddime bitip hadislerin şerhine geçtiğinde ise hadisi bütün halde verdikten sonra herhangi bir ifade kullanmaksızın hemen açıklamalara koyulan Bâbertî, bu açıklamalar esnasında zaman zaman قوله ifadesini kullanmaktadır.¹⁷² Görüldüğü üzere Bâbertî, mukaddimedede farklı, eserin genelinde farklı bir tutum benimsemekle kalmamış aynı zamanda şerh tekniğinde kullanılan ifade şekillerinden birine bağlı kalmadan ilk iki yönetime ait ifadeleri kullanma cihetine gitmiştir.

Tuhfetü'l-ibrâr'ın hadis öğretimindeki yerini inceleyen Selçuk Coşkun, İslam eğitim tarihinden bahseden eserlerde ve hadis icâzetnâmelelerinde Bâbertî veya *Tuhfetü'l-ibrâr* ile ilgili bir bilgiye rastlamadığını belirttikten sonra Türkiye, Mısır, Medine ve Şam gibi değişik ülkelerin kütüphanelerinde yazmalarının bulunmasından hareketle şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Bu kadar yaygın coğrafyada nüshalarının bulunması, en azından Şeyhûniye Medresesinde kendi öğrencilerine bu eseri okuttuğunu ve onların da memleketlerine ulaştırdığını göstermektedir. Kendi dönemi ve takip edilen dönemde okunan ve okutulan bir eser olma ihtimali yüksek dahi olsa, sonraki dönemlerde bu derece rağbet gördüğünü gösteren ipuçlarına sahip değiliz."¹⁷³

Şu halde *Tuhfetü'l-ibrâr*'ın kütüphanelerde çok sayıda yazmasının bulunduğundan hareketle Osmanlı medreselerinde epeyce okutulduğu görüşü¹⁷⁴ ispata muhtaç bir görüş olarak kalmaktadır.

169 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 1b.

170 Bâbertî, *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 1b-8a.

171 Mesela bkz. *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 3b.

172 Mesela bkz. *Tuhfetü'l-ibrâr*, vr. 8b, 10a, 10b.

173 Selçuk Coşkun, "Bâbertî'nin *Tuhfetü'l-ibrâr* İsimli Eserinin Hadis Tarihindeki Yeri", *I. Ekmelüddin Bâbertî Sempozyumu*, s. 170-173.

174 Bkz. Murat H. Kumbasar, "Ekmelüddin Bâbertî ve Ebû Hanîfe İle İlgili Bir Risalesi", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* -, 2009, cilt: XIII, sayı: 41, s. 246; Marulcu – Altunya, "*Bâbertî'nin Ruh, Kalp, Nefs, Akıl ve Sırrı Hakkındaki Görüşlerine İlişkin Bir Risale: Tanıtım, Tahkik ve Çeviri*", *SDÜİFD*, 2009/2, sayı: 23, s. 140.

Şamile programında (3.28 versiyonu) esere yapılan atıfları da inceleyen Coşkun, Bâbertî ve Tuhfe taramalarında şu sonuçlara ulaşmıştır:

- Hadis Usûlü kitaplarında kayıtlı olan 76, Hadis İlimlerindeki 68, ricâldeki 62, Hadis Lugatındaki 9, İlel ve Suâlâtındaki 27, Zayıf ve Mevzû Hadisteki 23, Nâsîh ve Mensûh'taki 1 eserde Ekmelüddîn ve Bâbertî kelimeleri sorgulanmış fakat bir sonuç bulunamamıştır.

- Muhaddisler ve Eserlerinden bahseden 4 eserde iki yerde, Hadis Tahkikleri eserlerinde yine iki yerde, Hadis Şerhlerindeki 131 eserde yirmi iki yerde, Tahrîc Kitaplarındaki 75 eserde sadece bir kitabın 8 yerinde, Elbânî'ye ait 84 kitabın iki yerinde rastlanmıştır.

- Hadis kitapları bölümündeki 836 eserde yapılan *Tuhfetü'l-ibrâr* ve *Meşârik* sorgulamalarında çıkan toplam 71 sonuçtan (*Tuhfe* 3, *Meşârik* 68) sadece iki tanesinin Bâbertî'nin eseriyle ilgisi olduğu görülmüştür.

Selçuk Coşkun bu tabloyu şeklinde değerlendirmiştir:

“Görüldüğü üzere Bâbertî'nin eseri önemli bir müracaat kaynağı niteliği göstermemektedir”.¹⁷⁵

Diğer taraftan Bâbertî'nin muasırı sayılabilecek İbn Melek'in *Mebâriku'l-ehzâr* isimli *Meşârik* şerhinde “eş-Şeyhu's-Şârih”, “eş-Şârihu'l-Fâzıl”, “Sâhibu't-Tuhfe” ve sadece “Şârih” şeklindeki alıntılarının izini süren Mustafa Baktır, *Mebâriku'l-ehzâr*'ın yazma nüshalarını inceleyip *Tuhfetü'l-ibrâr* ile karşılaştırınca “Şârih”ten maksadın Ekmelüddîn el-Bâbertî, “Tuhfe”den maksadın da *Tuhfetü'l-ibrâr* olduğunu tespit etmiştir. İbn Melek'in kendisinden önce kaleme alınmış *Meşârik* şerhlerinden herhangi birine atıfta veya nakilde bulunmazken¹⁷⁶ *Tuhfetü'l-ibrâr*'dan yaptığı nakil veya atıfların sayısının kırkı aşmış olması¹⁷⁷ onun *Tuhfe*'den geniş ölçüde istifade ettiğini göstermesi bakımında kayda değerdir.

175 Coşkun, “Bâbertî'nin Tuhfetü'l-ibrâr İsimli Eserinin Hadis Tarihindeki Yeri”, *I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu 28-30 Mayıs 2010*, s. 175.

176 Koca, “İbn Melek'in Mebariku'l-Ezhar Şerhu Meşariki'l-Envar'ındaki Şerh Yöntemi ve Eserin Hadis Şerh Literatüründeki Yeri”, (*AÜİFD*), s. 29.

177 Mustafa Baktır, “İbn Melek'in Mebârik'de Ekmelüddîn Bâbertî'ye İtirazları”, *I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu 28-30 Mayıs 2010*, s. 186.

İbn Hacer,¹⁷⁸ Aynî (ö. 855/1451),¹⁷⁹ Kastallânî (ö. 923/1517),¹⁸⁰ Süyûtî (ö. 911/1505),¹⁸¹ Zürcânî (ö. 1122/1710),¹⁸² Keşmîrî (ö. 1875-1933),¹⁸³ ve Mübârekfûrî¹⁸⁴ gibi çok sayıda şârih kendisinden nakilde bulunmakla birlikte Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) ardında da Münâvî'nin (ö. 1031/1622) bunlar içerisinde ayrı bir yeri vardır. Zira onlar *Mirkâtü'l-mefâtih*¹⁸⁵ ile *Feyzu'l-kadîr*¹⁸⁶ isimli hadis şerhlerinde *Tuhfetü'l-ibrâr*'dan bol miktarda alıntı yapmış ve atıfta bulunmuşlardır.

Nâdiren de olsa Osmanlı fetvâ kaynaklarında Bâbertî'nin *Tuhfetü'l-ibrâr*'ından nakilde bulunduğu kaynak gösterildiğine rastlanmaktadır. Meselâ Muhammed Fıkhî el-Aynî iki halifeye bey'at edilmesi halinde diğerinin öldürülmesi konusundaki açıklamaların sonunda Bâbertî'nin *Tuhfetü'l-ibrâr*'ını kaynak olarak zikredilmiştir.¹⁸⁷

Tuhfetü'l-ibrâr üzerine yapılan çalışmalara gelince Derviş Ali b. Muhammed el-Bosnevî'nin (ö. 1007/1598-99) bir haşiyesinin bulunduğu kaydedilmektedir.¹⁸⁸ Ayrıca Suriye Dımaşk Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof.

- 178 *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Abdülaziz b. Abdullah b. Abdurrahman b. Baz, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbuddîn el-Hatîb), Beyrut 1379, III, 123.
- 179 Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî), I, 14.
- 180 Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Mısırî, *İrşâdü's-sâri li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Mısır 1323, II, 383, IX, 181, 184.
- 181 *Şerhu's-Süyûtî li-Süneni'n-Nesâi* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Halep 1406/1986, (Hasen es-Sindî'nin *Hâşiyetü Süneni'n-Nesâi*'si ile birlikte), III, 77, 131; *Tenvîru'l-havâlik şerhu Muvattai Mâlik*, Mısır 1389/1969 I, 19, 25, 35, 67.
- 182 Zürcânî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdülbâkî, *Şerhu'z-Zürcânî alâ Muvattai'l-imâm Mâlik* (nşr. Tâhâ Abdurraûf Sa'd, Kahire 1424/2003, I, 83, 129,
- 183 Muhammed Enver Şâh b. Muazzem Şâh el-Hindî, *el-Arfa's-şezî şeru Süneni't-Tirmizi*, (nşr. Mahmûd Şâkir, Beyrut 1425/2004, I, 433, II, 122.
- 184 Ebü'l-Hasen Ubeydullâh b. Muhammed Abdüsselâm er-Rahmânî, *Mir'âtü'l-mefâtih şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, Hindistan 1404/1984, VIII, 119.
- 185 Nürüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Mollâ el-Herevî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, Beyrut 1422/2002, V, 1955, 2050, 2057, 2065, 2160, VI, 2251, 2262, VII, 2680, 2748, 3026, VIII, 3146, 3147, 3405, 3411, 3484, IX, 3601, 3636, 3637, 3648, 3649, 3656, 3666, 3755, 3756, 3776, 3786, 3790, 3791, 3796, 3855.
- 186 Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin el-Haddâdî, *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sagîr*, Mısır 1356, I, 454, II, 89, 136, 179, 218, 233, 331, 347, 405, 406, 413, 454; III, 367, 548, VI, 45, 177, 241, 244.
- 187 *Behcetü'l-fetâvâ*, vr. 268a (Düzenli, "Osmanlı Fetvâ Kaynaklarının Oluşumunda Bâbertî'nin Yeri ve Önemi", *Ekmelüddîn Bâbertî'yi Keşif Yolunda I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu 28-30 Mayıs 2010*, s. 459'dan naklen).
- 188 Bu eserin *Tuhfetü'l-ibrâr* ile *Mebâriku'l-ehzâr*'ın haşiyesi olduğu belirtilmektedir. Bkz. Ali Rıza Karabulut, *Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphânesi Yazmalar Kataloğu*, Ankara 1995, Raşid Efendi Eki, nr. 180. Karabulut bu nüshanın müellif hattı olduğunu kaydetmektedir. Diğer nüshaları: Süleymâniye Ktp., Carullah, nr. 276 (232 vr.); Aynı Ktp., H. Hüsnü Paşa, nr. 252 (128 vr.); Aynı Ktp., Hekimoğlu, nr. 177; Aynı Ktp., Hamidiye, nr. 207; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin, nr. 545, 546. ("İbn Melek", erişim:

Dr. Nureddîn İtr'in *Tuhfetü'l-ibrâr*'ı yedi öğrencisine paylaştırıp yüksek lisans tezi olarak çalıştırdığı¹⁸⁹ ve bunlardan beşinin tamamlandığı ifade edilmiştir.¹⁹⁰ Bir öğrencinin tezi tamamlayamayıp bırakması üzerine bir başkasının üstlendiği bu çalışmanın tamamlanıp tamamlanmadığı tespit edilememiştir. Abdurrahman Akkuş tarafından Atatürk Üniversitesi'nde Prof. Dr. Selçuk Coşkun'un danışmanlığında hazırlanmaya başlanan Ekmelüddîn Bâbertî ve Hadisçiliği (*Tuhfetü'l-Ebrar* özelinde) isimli doktora tezi devam etmektedir.¹⁹¹

Sonuç

Klasik şerh edebiyatının örneklerinin verildiği dönemde yaşamış bir hadis şârihi olarak Bâbertî'nin hadis alanında kaleme aldığı yegâne eseri olan *Tuhfetü'l-ibrâr*'a bakıldığında o hadislerin şerhine genellikle kelime tahlilleriyle başlamış, varsa sebep-i vürûdunu ve gerek duyarsa hadisin genel anlamını vermiş ardından gramer tahlilleri üzerinde durmuş, varsa müşkülleri giderip hadisin İslamî ilimlerin değişik alanlarıyla irtibatını

<http://www.darulhadis.com/index.php/kutuphane/osmanli-muhaddisleri/133-ibnmelek.html>'den naklen, erişim tarihi: 13 Ekim 2015).

189 Asse, *Dirâse*, s. 1-2.

190 Sözü geçen altı kişi içerisinde tezini tamamlamış biri olarak yer alan Necmeddîn isâ ile gerçekleştirdiğimiz kişisel görüşme (Yalova, 30 Ekim 2015). Kendisinden öğrendiğimiz üzere henüz hiçbir yayımlanmamış olan bu tezlerden Münâ Abdülhakîm el-Asse tarafından hazırlananı tarafımızdan temin edilmiş ve bu makalede kendisinden istifade edilmiştir. İnternet ortamında yapılan taramada diğer üç tanesinin değişik kütüphanelerin demirbaşlarına kaydedilmiş halde bulunmasından, onların da tamamlandığı anlaşılmaktadır: Bunlarla ilgili tespit edilen bilgi şöyledir: el-Bâşâ, Mü'mine Muhammed Merzûk, *Dirâsetü ve tahkîku cuz'in min mahtûtatı Tuhfeti'l-ibrâr min varaka (66-133) li'l-Bâbertî*, 1421/2001 (erişim: http://beta.aruc.org/web/auc/manuscripts1.jsessionid=531C0A3161F554B425A3013336C-B3660?p_p_id=RSSearch_WAR_RSSearchportlet_INSTANCE_xIcSlc2cOxIs&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_count=1&_RSSearch_WAR_RSSearchportlet_INSTANCE_xIcSlc2cOxIs.action=renderOne&id=897504, erişim tarihi: 02.10.2015); Humuşi, Muhammed Hişâm, *Tuhfetü'l-ibrâr fi şerhi Meşâriki'l-evnâr li'l-Bâbertî (min 166 ilâ 185) + (mine'l-varaka 266-311)*, 2000 (erişim: <http://www.sunnah.org.sa/ar/libraries/guide-dissertations/77-2010-06-29-08-30-00/2404-----166--185----266-311>, erişim tarihi: 02.01.2016); Abdülkerîm, Ahmed Hüseyin, *Dirâsetü ve tahkîku cuz'in min mahtûti Tuhfeti'l-ibrâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr/li'l-al-lâme Ekmelüddîn Muhammed b. Muammed b. Mahmûd el-Bâbertî (t. 786 h.): el-Bâbu's-sâlis el-ehâdî-sü'l-musaddere bi-kelimetî (lâ): Dirâsetü ve tahkîku cuz'in min mahtûti*, 1424/2003 (erişim: http://www.almajidcenter.org/material_details.php?bld=554519&encQry=U0VMRUNUIGJvb2tzLmIkLCBib29rcy50aXRzZW9mYm9va3Muc3RhZGVtZW50X29mX3Jlc3BvbnNILGJvb2tzLmIhdGVyaWFsX3R-5cGUslGJvb2tzLmJyb2FkX25hbWUslGJvb2tzLmVuX25hbWUslGJvb2tzLmXhdGluX25hbWUgR-1JPTSb29rcyBXSEVSRsBib29rX2NvZGUGPSAnMjM3LjInIEdST1VQIEJZIGJvb2tzLmIk¤t=306&total=363&in=&by=1&how= (erişim tarihi: 02.10.2015).

191 İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu VT: erişim: <http://ktp.isam.org.tr/> (erişim tarihi: 03.01.2016).

kurmuş ve hadisten çıkarılan hüküm ile sonuçlara işaret etmiştir. Hadisleri Arap dili, kelâm özellikle de fıkıh ve usûl-i fıkıh gibi uzmanı olduğu alanlardaki birikimini de kullanarak izah eden Bâbertî, bağlı bulunduğu Hanefî-Maturîdî düşünce disiplinine sadık kalmaya özen göstermiştir. Sadece hadislerin anlamlarını açıklamakla yetinmeyen şârih, muhtemel/farzî sorular sorup bunlara cevaplar bulmaya çalışmak hatta verilen cevaplara yöneltilebilecek itirazları ve bunların nasıl bertaraf edilebileceğini de dile getirmek suretiyle meseleleri tartışmıştır. Bu yönleriyle Bâbertî, başarılı diğer şârihler gibi, basit anlamda hadisleri sadece anlamaya ve anlatmaya çalışan biri değil, aynı zamanda o güne kadar üretilen dini bilgiyi Hz. Peygamber'in buyruklarına irca etmeye ve hadisin hayatla irtibatının kurmaya çalışan, dolayısıyla da yaşadığı dönemde ilmin yeniden üretilmesine ve güncelleştirilerek hayata intikaline katkı sağlayan bir hadis şârihidir.

Bâbertî'nin *Tuhfetü'l-ibrâr*'ının dönemin genel şerh özelliklerini yeterince yansıtmaması, kendisinin hadisçi kimliğinin ön planda olmaması yanında şerhin metni olan *Meşâriku'l-envâr*'ın cem türü bir eser oluşu, tertibi ve telif amacı gibi esas kitabın yapısıyla izah edilebilir. *Tuhfetü'l-ibrâr*'da ne anlaşılacak kadar kısa ne de gayeyi aşacak kadar uzun bir üslup benimseyen ve de bunu eserin başından sonuna kadar tutarlı bir şekilde uygulayan Bâbertî, bu sayede aynı zamanda *Meşâriku'l-envâr*'ın başka pek bir kaynağa ihtiyaç duymaksızın anlaşılmasına ve ayrıntılarda boğulmaksızın istifade edilmesine imkân sağlamıştır. İbn Hacer el-Askalânî'nin de ifade ettiği gibi o, “orta büyüklükte ve çok faydalı”¹⁹² bir şerh kaleme almıştır.

Yazıldığı ve hemen onu takip eden dönemde belli bir ilgi uyandırdığı anlaşılan bu eserin medreselerde ders kitabı olarak takip edildiğine dair elimizde yeterli delil bulunmamaktadır. Kısa bir süre sonra bir diğer Anadolu âlimi İbn Melek'in kendisinden geniş ölçüde istifade ederek kaleme aldığı bir başka *Meşârik* şerhi olan *Mebâriku'l-ehzâr*'ın kazandığı şöhret, Bâbertî'nin *Tuhfetü'l-ibrâr*'ına olan ilginin azalmasının bir sebebi olarak düşünülebilir.

192 İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 6.

Kaynakça

- I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu, Ekmelüddîn Bâbertî'yi Keşif Yolunda I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu 28-30 Mayıs 2010, Erzurum 2014.*
- Abdullah Karaman, “Ekmelüddîn el-Bâbertî'nin Fıkıh Usulündeki Yeri ve Usûle Dair İki Eseri: et-Takrîr ve er-Rüdûd ve'n-nukûd”, *I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu*, s. 239-254.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, İstanbul 1300.
- Ahmet Suphi Fırat, “Bâbertî'nin Arap Dili ve Edebiyatına Dair Eser ve Görüşleri”, *I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu*, s. 109-115
- Alî el-Kârî, Nûrüddîn b. Sultân Muhammed el-Mollâ el-Herevî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, Beyrut 1422/2002.
- Asri Çubukçu, “Ekmelüddîn Bâbertî, Hayatı ve Eserleri”, *I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu*, s. 15-21.
- Asse, Münâ Abdülhakîm, *Dirâsetü ve tahkîku cuz'in min mahtûtati Tuhfeti'l-ibrâr min varaka (1-65) li'l-Bâbertî* (doktora tezi, 2002), Câmiatu Dimaşk.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Muhammed, *Înâye ale'l-Hidâye*, Beyrut 1397-1977 (Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm'ın *Şerhu Fethi'l-kadîr*'inin içinde).
 , *Şerhu Akîdeti Ehli's-sünne ve'l-cemâa* (nşr. Arif Aytekin), Kuveyt 1989/1409.
 , *et-Takrîr li usûli'l-Pezdevî* (nşr. Abdüsselam Subhî Hâmid), Kuveyt 2005.
 , *Tuhfetü'l-ibrâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih bölümü 987.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *Sünenü'l-Beyhakiyyi'l-kübrâ* (nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Mekke 1414/1994.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-sahîh* (nşr. Muhibbiddîn el-Hatîb, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kusayy Muhibbiddîn el-Hatîb), Kahire 1400.
- Cafer Karadaş, “Ekmelüddîn Bâbertî'nin Ebû Hanîfe'nin “El-Vasiyye ve El-Fıkhü'l-Ekber” Risalelerine Yazdığı Şerhler”, *I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu*, s. 215-224.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed, *Ta'rîfât*, y.y., ts.

- Daudî, Halid Zaferullah, *Pakistan ve Hindistan'da Şâh Velîyullah ed-Dihlevî'den Günümüze Kadar Hadis Çalışmaları*, İstanbul 1995.
- DİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988-2006.
- Ebû Avâne, Ya'kûb b. İshâk el-İsfirâînî, *Müsnedü Ebî Avâne* (nşr. Eymen b. Ârif ed-Dimeşkî), Beyrut 1410/1988.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, y.y., ts., (Beytû'l-Efkârî'd-devliyye).
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali et-Temîmî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ* (nşr. Huseyn Selîm Esed), Dimaşk 1404/1984.
- el-Fihrisü's-şâmil li't-türasi'l-Arabîyyi'l-İslâmiyyi'l-mahtût: el-hadisü'n-nebeviyyi's-şerîf ve ulumuhu ve ricaluhu*, Amman 1991/1411.
- H. Tefvîk Marulcu – Hülya Altunya, “Bâbertî'nin Ruh, Kalp, Nefs, Akıl ve Sırr Hakkındaki Görüşlerine İlişkin Bir Risale: Tanıtım, Tahkik ve Çeviri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SDÜİFD)*, 2009/2, sayı: 23, s. 139-154.
- Habeşî, Abdullah Muhammed, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, Abudabi 1425/2004.
- İbn Hacer, Şihûbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mietî's-sâmine* (nşr. Muhammed Abdülmuîd Hân), Haydarâbâd 1392/1972.
-, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Abdülaziz b. Abdullah b. Abdurrahman b. Baz, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbüddin el-Hatîb), Beyrut 1379.
-, *İnbâu'l-gumr bi ebdâni'l-umr* (nşr. Muhammed Abdülmuîd Hân), Beyrut 1406/1986.
- İbn Melek, Abdüllatif b. Abdülaziz, *Mebâriku'l-ezhâr şerhu Meşâriki'l-envâr* (nşr. Eşref b. Abdülmaksûd), Beyrut 1415/1995.
- İbnü'l-Mülakkin, Ebu Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali el-Ensârî, *et-Tavzîh li şerhi'l-Câmiî's-sahîh* (nşr. Hâlid er-ribât, Cum'a Fethî), Katar 1429/2008.
- İbrahim Coşkun, “Bir Mütekellim olarak Ekmelüddîn El-Bâbertî ve Tahâvî Aki-desi Şerhinin Diğer Şerhlerle Mukayesesi”, *I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu*, s. 193-203.
- İbrahim Hatiboğlu, “Meşâriku'l-envâri'n-nebeviyye”, *DİA.*, Ankara 2004, IXXX, 361-362.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Mısrî, *İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Mısır 1323.

- Kadir Recep Muhammet, *Bayburtlu Bir Âlim Ekmelüddîn Bâbertî ve Kelâm İlmindeki Yeri*, Bayburt 2015, s. 15-17.
- Katib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-funûn*, Beyrut 1410/1990.
- Kefevî, Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî, *Külliyât* (nşr. Adnân Dervîş, Muhammed el-Mısırî), Beyrut 1413-1993.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-müellifîn*, Beyrut ts. (Dâru İhyâit-turâsî'l-Arabî), XI, 298-299.
- Keşmirî, Muhammed Enver Şâh b. Muazzem Şâh el-Hindî, *el-Arfa'ş-şezî şeru Süneni't-Tirmîzi* (nşr. Mahmûd Şâkir), Beyrut 1425/2004.
- Mehmet Dağ, “Bâbertî'nin “Hâşiyetü Keşşâf” Adlı Eseri-Uslubu, Muhtevası ve Şerh-Hâşiyeye Geleneğindeki Yeri”, *I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu*, s. 501-522.
- Murat H. Kumbasar, “Ekmelüddin Bâbertî ve Ebû Hanife İle İlgili Bir Risalesi”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler*, 2009, cilt: XIII, sayı: 41, s. 241-250.
- Mustafa Baktır, “İbn Melek'in Mebârik'de Ekmelüddîn Bâbertî'ye İtirazları”, *I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu 28-30 Mayıs 2010*, s. 185-192.
- Mübârekfûrî, Ebü'l-Hasen Ubeydullâh b. Muhammed Abdüsselâm er-Rahmânî, *Mir'âtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâti'l-Mesâbîh*, Hindistan 1404/1984.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin el-Haddâdî, *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi'î's-sagîr*, Mısır 1356.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim* (nşr. M. Fuad Abdülbâkî), Beyrut ts.
- Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Berâat-ı istihlâl”, *DİA*, İstanbul 1992, IV, 470.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb el-Horasânî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (nşr. Hasen Abdülmün'im Şelebî), Beyrut 1421/2001.
- Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni beşîri'n-nezîr* (nşr. Mâzen b. Muhammed es-Sersâvî), Demmâm 1435, (Süyûtî'nin *Tedribü'r-râvî*'sinin içinde),
- Pehlul Düzenli, “Osmanlı Fetvâ Kaynaklarının Oluşumunda Bâbertî'nin Yeri ve Önemi”, *Ekmelüddîn Bâbertî'yi Keşif Yolunda I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu 28-30 Mayıs 2010*, s. 451-462.
- Sâgânî, Radıyyüddîn (Radî) Hasen b. Muhammed, *Meşâriku'l-envâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih-987 (Bâbertî'nin *Tuhfetü'l-ibrâr*'ının içinde).

- Selami Bakırcı, “Ekmelüddîn Bâbertî’nin Şerhu’t-Telhîs Adlı Eseri ve Belağat İlimindeki Yeri”, *I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu*, s. 131-145.
- Selçuk Coşkun, “Bâbertî’nin Tuhfetu’l-Ebrâr İsimli Eserinin Hadis Tarihindeki Yeri”, *I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu*, s. 167-176.
- Seyfullah Kara, XIV. Yüzyılda Yurtdışında Tahsil Gören Türkiyeli Bir Âlim: Ekmelüddîn Bâbertî”, *I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu*, s. 101-108.
- Suat Koca, “İbn Melek’in Mebârîku’l-Ezhâr Şerhu Meşârîki’l-Envâr’ındaki Şerh Yöntemi ve Eserin Hadis Şerh Literatüründeki Yeri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD)*, 2012, cilt: LIII, sayı: 1, s. 1-33.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Şerhu’s-Süyûtî li-Süneni’n-Nesâî* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Halep 1406/1986, (Hasen es-Sindî’nin *Hâşiyetü Süneni’n-Nesâî*’si ile birlikte)
....., *Tenvîru’l-havâlik şerhu Muvattai Mâlik*, Mısır 1389/1969.
- Taberânî, Ebû’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu’cemu’l-kebîr* (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), Kahire ts., (Mektebetü İbn Teymiyye).
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, *el-Câmiu’l-kebîr-Sününe’l-Tirmizî* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma’rûf), Beyrut 1998.
- Yunus Vehbi Yavuz, “Ekmelüddîn Bâbertî’nin “El-İnaye Ale’l-Hidâye” Adlı eseri”, *I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu*, s. 463-494.
- Yusuf Alemdar, “Yaşadığı ve Yetiştığı Çevreyi Yansıtan Bir Âlim Portresi: Ekmelüddîn Bâbertî (710/1310’dan Sonra-786/1384)”, *I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu*, s. 61-62.
- Zeki Koçak, “Ekmelüddîn Bâbertî’nin Hidaye Şerhi İnaye’deki Usulü Fıkıh Tatbiki”, *I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu*, s. 415-428.
- Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Amr, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi’t-tenzîl*, Beyrut 1407.
- Zişan Türkcan, *Hadis Şerh Geleneği*, Ankara 2011.
- Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdülbâkî, *Şerhu’z-Zürkânî alâ Muvattai’l-imâm Mâlik* (nşr. Tâhâ Abdurraûf Sa’d), Kahire 1424/2003

Elektronik Kaynaklar

http://beta.aruc.org/web/auc/manuscripts1;jsessionid=531C0A3161F-554B425A3013336CB3660?p_p_id=RSSearch_WAR_RSSearchportlet_INSTANCE_xIcSlc2cOxIs&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_count=1&RSSearch_WAR_RSSearchportlet_INSTANCE_xIcSlc2cOxIs_action=renderOne&id=897504 (erişim tarihi: 02.10.2015).

http://www.almajidcenter.org/material_details.php?bId=554519&encQry=U0V-MRUNUIGJvb2tzLmlkLCBib29rcy50aXRzZSwgYm9va3Muc3Rhd-GVtZW50X29mX3Jlc3BvbnNILGJvb2tzLm1hdGVyaWFsX3R5cGU-sIGJvb2tzLmJyb2FkX25hbWUsIGJvb2tzLmVuX25hbWUsIGJvb2tz-LmxhdGluX25hbWUgRIJPTSBib29rcyBXSEVSRSBib29rX2NvZ-GUGPSAnMjM3LjInIEdST1VQIEJZIGJvb2tzLmlk¤t=306&total=363&in=&by=1&how= (erişim tarihi: 02.10.2015).

<http://www.darulhadis.com/index.php/kutuphane/osmanl-muhaddisleri/133-ibn-melek.html>'den (erişim tarihi: 13 Ekim 2015).

<http://www.sunnah.org.sa/ar/libraries/guide-dissertations/77-2010-06-29-08-30-00/2404-----166--185---266-311> (erişim tarihi: 02.01.2016)

<http://ktp.isam.org.tr/>, İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu VT (erişim tarihi: 03.01.2016).

<http://ktp.isam.org.tr/>, Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı (erişim tarihi: 23 Mayıs 2010).